O G

DIN ISTORIA LITERATURII DIDACTICE ROMÂNEȘTI

12933
NISIFOR GHIBU

ONISIFOR GHIBU

DIN ISTORIA LITERATURII DIDACTICE ROMÂNEȘTI

Ediție îngrijită de OCTAV PĂUN

Tabel cronologic, studiu introductiv, note și comentarii:
V. POPEANGĂ

Editura didactică și pedagogică, București — 1975

silvania. Titlul ei e: *ABC sau Bucóvna spre folosul Scolelor niamuluĭ romanesc. ABC oder Namenbüchlein, zum Gebrauche der National-Schulen in dem Kōnigreiche Ungarn und den damit verbundenen Staaten. Kostet ungebunden 6 kr. OFEN, gedruckt mit königl. hung. Universitäts-schriften, 1797* (103 pag.).

Aceasta e, după cît ştim, ultima bucoavnă germano-română [1].

XVII

Intrînd în sec. al XIX-lea, bucoavna reuşeşte să-şi stabilească un caracter al său propriu, aşa cum am văzut la 1795. În tipografia lui Barth din Sibiu apare, la 1802, o nouă ediţie (probabil) a acestei bucoavne, din care însă nu ni s-a păstrat nici un exemplar. V. Popp, [46] care în „Disertaţia" sa (pag. 33) dă o mulţime de titluri greşite, zice că această bucoavnă se numea *Bucoavnă de liturghie*, ceea ce însă nu se poate admite. Pe coperta *Călindarului* de la 1802 al lui Barth găsim o însemnare a cărţilor aflătoare în librăria („vivliopola") lui, printre care găsim o *Bucóvnă de Normă pentru învăţătura Pruncilor* şi o *Bucóvnă pentru învăţătura Pruncilor, ce cuprinde întru sine rânduiala Vecerniĭ, a Utreniĭ şi a sfintelor Lyturghiĭ, Greceşte şi Româneşte* [2].

„Bucoavna de liturghie" a lui Popp (de unde şi Bianu - Hodoş — *Bibliografia românească veche*, v. II, pag. 433) cred că e aceasta din urmă, care trebuie să fie, cum am zis şi mai sus, o nouă ediţie, poate că amplificată, a Bucoavnei de la 1795. Numele de „Bucoavnă de liturghie" i s-a dat în uzul comun, fiindcă cuprindea şi liturghia, spre deosebire de bucoavnele de pînă aici, şi mai ales faţă de cealaltă bucoavnă ce se mai afla de vînzare la Barth, „Bucoavna de normă", care e probabil cea de la 1797, cu material profan.

Singura deosebire pe care, în lipsa unui exemplar disponibil, o putem constata între Bucoavna de la 1795 şi între cea de la 1802 [3] e că cea din urmă dă unele ectenii şi pricesne şi în greceşte. De altfel, nu e exclus ca aceste părţi greceşti să fi existat şi în cea de la 1795, ceea ce, necunoscînd nici un exemplar, nu putem nici afirma, nici contesta în mod hotărît.

Dar cum ajung aceste ectenii greceşti în bucoavna românească, unde se menţin pînă la 1870? E foarte probabil că ele au fost luate direct din Bucoavna de la Rîmnic (1749), care dădea şi ea ecteniile în greceşte. Dar trebuie să mai fi fost şi un alt motiv decît acesta şi anume, împrejurarea că Bucoavna din Sibiu trecea şi în Muntenia, unde limba grecească era încă în floare.

La 1808, bucoavna apare din nou la Sibiu, cu titlul: *Bucoavnă pentru Învăţătura Pruncilor, ce cuprinde întru sine rânduiala Vecerniĭ, şi a Utreniĭ şi a Sfintelor Lyturghiĭ, cu Pricésnele de preste săptămână şi la Praznice Împărăteştĭ, Grecéşte şi Românéşte. Şi céle Zéce Poruncĭ ale luĭ Dumnezeu, şi alte învăţăturĭ Bisericeştĭ. Sibiĭ. În Typografia luĭ Ioann Bart*, 1808 (63 pag.).

Sub „alte învăţături bisericeşti" se cuprind în această bucoavnă şi în cele următoare: cele zece porunci, învăţăturile bisericeşti, rugăciunile de peste zi şi „rugăciunile pentru şcoală", dintre care patru în proză şi două poezii.

[1] În *Călindarul de la Buda pe 1808*, printre cărţile care se află de vînzare la Tipografia universităţii de acolo, mai găsim anunţată această bucoavnă („Bucvariul româneşte şi nemţeşte"), dacă nu cumva ea nu va fi o ediţie mai nouă a ei, ceea ce nu pare verosimil.

[2] Mai găsim însemnat şi un: „Extract din carté Methodului pentru trebuinţa Dascalilor".

[3] Iarcu susţine că „Bucoavna de liturghie" a apărut la Buda (pag. 20). Şi A. Vizanti aminteşte o Bucoavnă la 1802 în Buda (cf. *„Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, v. I, pag. 462) şi după el N. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. XVIII*, v. II, p. 412.

БꙊКОАВНЪ
пентрꙋ
ѪВЪЦЪТꙊРА
ПРꙊНЧИЛѠР
де а се депринде ѫтѫт ла Кꙋноащерѣ словелѡр, ла Словенїре, ши ла Четанїе; кѫт ши ла рѫндꙋяла Вечернїей, Оутренїей, ши а сфинтей Литꙋргїи.

Сибїи.
Ѫ Типографїа лꙋи Їѡанн Барт
1818

Bucoavna religioasă de la Sibiu, 1818

Această Bucoavnă apare mai tîrziu într-o mulţime de ediţii noi, la 1818, 1828 [1], 1830 [2], 1837 [3] şi la 1847; aceasta din urmă în tipografia lui Gheorghe de Closius (76 + 4 pp.), şi de cîteva ori fără dată [4]. *

În bucoavnele de mai tîrziu găsim şi unele poezii sau, mai bine zis, rugăciuni versificate. Astfel, încă în Bucoavna apărută la 1818, în tipografia lui Barth din Sibiu dăm de următoarele poezii (pp. 88—90). Prima urmează după „Rugăciunea care o ceteşte toată ceata scolasticească":

Oh Dmne! dăne putére
Să învăţăm cu plăcére.
Dăne noao sârguinţă,
Că ne e de trebuinţă
Sufletelor tineréle
Şi firilor mărunţéle.
Ca săţi înălţăm măriré
Fiinduţi şi noi zidiré.

A doua poezie e, dimpreună cu o rugăciune, „Mulţămită cétei scolasticeşti", şi e următoarea:

Dmne! amé rugăciune
Dintru ata 'nţelepciune
Luând dar de sărguinţă
Spre a învăţa credinţă
Décă e învrednicită
De tine blagoslovită
Te laudă şi măréşte
Şi în véci te proslăvéşte.

Aceste rugăciuni se regăsesc şi în bucoavnele tipărite mai tîrziu în tipografia lui I. Gött din Braşov, ca de exemplu în cele din 1844 [5], 1847 ş. a.

---

[1] Cf. G. Ionescu în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, 1912, pag. 137, şi V. Popp, *Disertaţie*, pag. 35.

[2] Exemplarul în Biblioteca Academiei Române.

[3] Iarcu citează două „Alfavite" apărute la Barth, una la 1830 şi alta la 1839 (*o.c.*, pag. 20).

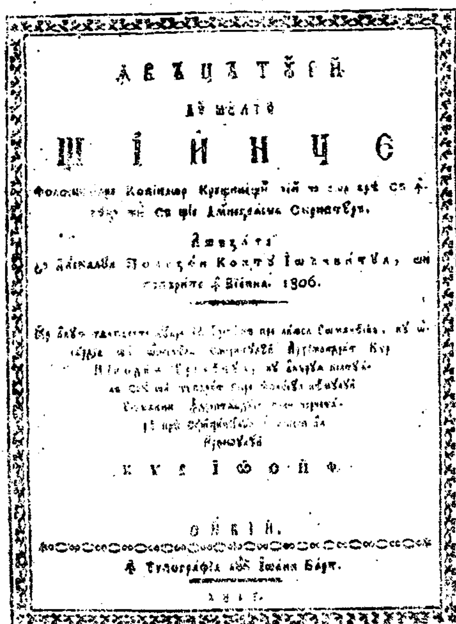
[4] În Biblioteca Muzeului pedagogic din Bucureşti, nr. 136. Alte două fără dată, în Biblioteca Bruckenthal, Sibiu.

[5] Cea din 1844 e tipărită „cu cheltuiala lui Iosif Romanov şi Compania, Librari româneşti din Bucureşti". Un moment istoric-cultural interesant!

* A se vedea însemnările de la pag. 258 din „Adaos" (O.P.).

XVIII

În 1811, se tipărește în tipografia lui Ioan Barth din Sibiu o carte tradusă din grecește de un arhimandrit de la mănăstirea Argeșului, care carte o putem privi ca o bucoavnă mai deosebită de cum erau cele de pînă aci. Cartea era intitulată: *Învățăturĭ de multe științe folositoare copiilor creștinești ceĭ ce vor vré să învețe și să știe Dumnezeĭasca Scriptură. Așăzate de Dascalul* Polyzoi Contu Ioannitul, *și tipărite în Vienna. 1806. Iar acum tălmăcite dupre cé Greciască pre limba Românéscă, cu osârdia și osteněla Smeritului Arhimandrit* Kyr Nicodim Grecénul, *cu a căruĭa cheltuĭală sau și typărit spre folosul némuluĭ Românesc. Îndreptându-să prin cercetaré pré sfințituluĭ episcop al Argeșului* Kyr Iosif. *Sibiĭ în Typografia lui Ioann Bart, 1811* (169 pag. f. 4°).

O bucoavnă dezvoltată, tradusă din grecește, Sibiu, 1811

Cartea are și o scrisoare adresată de arhimandritul traducător către episcopul Iosif de la Argeș, din care reținem aceste rînduri de la început:

> **„Nici un lucru nu ĭaste maĭ scump și maĭ plăcut luĭ Dumnezeu și maĭ folositoriu sufletuluĭ, decît cu orice mijloc ar puté fieşte cine a face bine celuĭ de aproape. Drept acéĭa și eu smeritul fiind îndemnat de datoriĭa, caré netăgăduită ĭaste de fieşte carele, și găsind acĭastă cărticică întocmită pre limba grecéscă de Dascălul Kyr Polyzoi Ioannitul spre folosul de obște, și mai ales al copiilor Grécilor celor ce să pun întâĭ la învățătura cărțiĭ; pre care și eu alegându-o a fi de folos și pentru copiiĭ celor de némul nostru Romanesc, ca de odată împreună cu slovniré, să priiméscă și știință, maĭ întâĭ pentru Dumnezeu, făcătoriul său, apoi pentru sine, și pentru lume și pentru toate câte să află zidite, și cum să țin, cum să mișcă și să chivernisesc de Dumnezeĭasca Pronie. Care știință nu poate să o câștige Ucenicul Român, nu numaĭ în câtă vreme să pedepsește cu învățătura Cĭaslovului și a Psaltiriĭ (pre cum s-au obicinuit), ci nicĭ în toată viĭața aceĭa ce maĭ mult decât atâta nu învață. Și de ar întreba cineva pre cel mai bun ceteț ucenic, ca să dé răspuns numaĭ la o**

întrebare din céle ce să coprind în cărticica aciasta, ar râdică din umeri şi ar rămâné îngrădiţi cu tăcére. Drept acéia ca să lipsésca de acum înnainté aciastă neştiinţă de la némul nostru, m-am îndemnat şi o am tălmăcit, pre limba patriei noastre cu scopos ca să să dé şi în lumină cu typărire".

Mai departe, Nicodim îl roagă pe episcop să revadă manuscrisul cărţii şi să îndrepte greşelile pe care le va afla, căci el, arhimandritul, ar vrea să-l tipărească pînă se află „în căutarea Dohtorilor din Sibiiu, la patima ce am". Obţinînd aprobarea episcopului, arhimandritul tipăreşte cartea pe cheltuiala proprie, dînd-o destinaţiei sale. Probabil că ea se va fi întrebuinţat mai mult în eparhia Argeşului, dar avem dreptul să presupunem că exemplare din ea s-au răspîndit şi în alte părţi ale Munteniei şi chiar şi ale Ardealului.

Cartea în sine e foarte bogată şi foarte bună. Partea primă conţine bucoavna propriu-zisă, după care urmează ceea ce astăzi numim cartea de citire. Iată, mai de aproape cum se prezintă ea.

Pp. 1—2: Începutul cu Dumnezeu Azbuchilor româneşti. Întîi literele cele mici, apoi cele mari, apoi exerciţii de slovenire. Pag. 3: „Rugăciunile Utreniei, Simvolul credinţii, Rugăciunile copiilor, Rugăciunea înaintea prânzului, Rugăciunea înaintea cinei, Cele nouă porunci ale Bisericii, Păcatele de moarte" etc. Apoi în capitole noi: Istoria biblică, cu întrebări şi răspunsuri, apoi despre om, despre suflet, despre ţinerea de minte, despre simţirile omului, despre pravila cea firească, despre judecători, nedreptăţi, despre obiceiurile cele mai bune, despre blîndeţa creştinului, despre neputinţele trupului şi pentru dietă, despre ceriu, despre pământ şi despre dobitoace, despre saduri, copaci şi ierburi, despre metaluri, despre mare, despre rotogolul pămîntului, despre atmosferă adecă văzduh şi despre Împărăţiile Europei.

Deşi traducere din greceşte, cartea aceasta prezintă un interes istoric deosebit de mare. Ea e cea dintîi carte de natura aceasta, tipărită de un muntean de la Bucoavna de Rîmnic încoace (1749). Apariţia ei trebuie să fi însemnat ceva pentru cultura românească cel puţin din o parte a Ţării Româneşti şi ea ne face să întrevedem că, cu toată influenţa covîrşitoare a culturii greceşti, mai ales la oraşe, pe la unele episcopii şi chiar şi la ţară, pe alocurea, nu se stinsese cu totul flacăra culturii româneşti. Iar faptul, deşi mai mult întîmplător, că această carte apare la Sibiu, e, după atîtea decenii de viaţă naţională izolată, o rază de speranţă într-o nouă apropiere a fraţilor de acelaşi sînge şi, în mare parte, cu acelaşi trecut.

XIX

O altă direcţie încearcă să dea învăţămîntului ortodox din Transilvania ultimul director naţional al şcolilor, protopopul *Moise Fulea* [47], care publică în 1815, în Sibiu, o bucoavnă nouă, tradusă cuvînt cu cuvînt după Abecedarul nemţesc pentru şcolile urbane. Ciudata carte a lui Fulea, tipărită paralel cu litere latine [1] şi cu slove chirilice era intitulată: *Bukoavne szau Ke'rticsike' de nume' pentru trebuintza Pruntsilor Romaeneşti Ne-Unitzi din Ardeal.*

[1] Rescriptul împărătesc nr. 1201 de la 10 mai 1816 dispunea ca în şcolile româneşti să se înveţe „buchile pe latenie". (Cf. scrisoarea lui M. Fulea, în *Vatra şcolară*, Sibiu, 1907, pag. 300.) În legătură cu acest rescript, episcopul V. Moga scrie într-o circulară a sa din acelaşi an: „Prea înălţata Curte în nr. din 10 Mai a hotărît ca în tot satul unde este paroh să se facă şi şcoală

Despre Nemtzie pre Romaenie acum entaeïï entoarsze, Sibiiu, In Typografia lui Gheorghie de Clozius[1] (105 pag).

Bucoavna aceasta, „întoarsă“ cuvînt cu cuvînt din limba germană, și tipărită cu o ortografie ungurească foarte greoaie și complicată, e astfel întocmită: pe primele două pagini dă literele mici, apoi pe cele mari în ordine alfabetică. Vin apoi exercițiile de slovenire, pe o pagină cu chirilice, pe alta cu litere latinești (cu ortografie ungurească: zs, k, sz, cs, ts, ds, en [pentru î] ș.a.). După aceasta: exerciții de citire cu singuratice cuvinte, întîi monosilabe, apoi de două și de trei silabe. De la pag. 14 înainte se trece, de la cuvinte singuratice, de-a dreptul la povestiri întregi. Aceste povestiri cuprind, într-o formă destul de plăcută, „materialul de intuiție“, cum se numește el astăzi. Astfel, se spune: ce-l învață pe copil în școală „Jupân dascălul“, ce face mama acasă, ce lucrează în „conhă“ (bucătărie) o fată, ce se face în școală, ce facem cu mînile, cu urechile etc. Apoi urmează despre: împărțirea timpului, banii, măsurile, tîrguitul, ce lucrează părinții; ocupațiunea plugarului, morarului, măcelarului, pălărierului, cojocarului, postăvarului, croitorului, zidarului, săpătorului de piatră, cărămidarului, bărdașului, măsarului, glăjarului, lăcătușului, olarului, bugnerului, vărsătorului de plumb, căldărarului, rotarului, șelarului și funarului. După acestea urmează (pp. 56—57), așa, fără nici o legătură: „Forma literelor scrise mici și mari“, după care vin alte povestiri despre: cum se joacă copiii și ce jocuri anume (mijotca, de-a pușcașii, cu cotca [pila], bălaurul, de-a cătanele, cu cercul, de luarea zăloagelor, jocul meșteșugurilor ș.a.). E caracteristic, pentru lumea cu totul străină pe care o reoglindește această bucoavnă, următorul pasaj, pe care-l redăm cu ortografia de astăzi:

„Cu cărțile noi nu ne jucăm. Pentru că în acest joc nu aflăm nici o bucurie, ca cum avem cînd umblăm, fugim, săltăm și sărim. Însă cînd ne jucăm cîte odată în cărți, ne jucăm pe nuci, pe prune, pe alune și pe altfel de acelea. Noi nu ne certăm niciodată și așa nu se face nici o larmă, dacă trebuie să fie liniște. Eu plătesc bucuros ce am pierdut. Eu am învățat că și în joc trebuie să fie omul cu cinste și cu drept“ (pag. 67).

După acestea, urmează povestirea „jupânului dascăl“ despre lume, Dumnezeu, oameni, natură, conform priceperii pruncilor (nemți, bine înțeles). În partea finală (91—105), foarte interesantă, copilul povestește el însuși cum a învățat, pe baza acestei bucoavne, cititul.

Bucoavna în chestiune e tradusă cuvînt cu cuvînt după: *Namenbüchlein zum Gebrauche der Stadtschulen in der kaiserl. königl. Staaten. Mit seiner kaiserl. könig. apost. Majestät allergnädigster Druckfreyheit. Hermannstadt. in Verlag bei Martin Edlen von Hochmeister* (Anul neindicat!). Desigur că această carte s-a întrebuințat în școlile săsești din Transilvania, dar ea e

---

și dascălul să nu fie altul, ci cantorul bisericii și să fie iertat de darea capului și de tot felul de greutăți de obște și *să învețe pruncii a scrie și cu slove latinești*“. (Cf. Il. Pușcariu, *Documente, pentru limbă și istorie*, vol. I, pag. 185.) Acest ordin episcopul Moga îl repetă și la 1833. (*Id.*, pag. 195).

[1] Autorul, traducătorul, anul și prețul neindicați. Titlul în partea de sus a paginii, cu chirilice, în cea de jos cu litere latinești. În *Bibliografia românească veche*, vol. III, pag. 117, titlul e dat cu desăvîrșire greșit. Singurul exemplar cunoscut pînă de curînd, acela al lui Gr. Crețu, nu e complet; îi lipsesc tocmai paginile de la început, cu foaia de titlu cu tot. Titlul din *Bibliografie* e luat după V. Popp, care l-a scris probabil din memorie, cum a făcut și cu alte cărți. Noi am dat aici titlul exact, după exemplarul complet pe care l-am descoperit în biblioteca școlii primare din Rășinari.

retipărită după o carte apărută la Viena, din care cunoaştem numai două ediţii mai tîrzii, de la 1830 şi 1836 (apărute „im Verlage der k.k. Schulbücher-Administration bey St. Anna in der Iohannisgasse" [1]). De altfel, cartea aceasta se vede a fi fost foarte răspîndită, căci găsim o ediţie de a ei, în parte modificată, chiar şi la Bucureşti, la 1858: *ABC Buch für Knaben und Mädchen, Siebente Auflage, Bukurest, Gedruckt bei Iosef Romanow & Companie, 1858* (62 pag.) [2]. Abecedarul acesta era pentru şcolile germane din România, şi cuprinde şi şase pagini cu alfabetul românesc chirilic şi civil, şi cu cîteva piese de citit (pp. 52—57).

Afară de această bucoavnă, M. Fulea a mai tradus din nemţeşte şi un fel de carte de citire, care putea fi socotită drept continuare a bucoavnei şi anume: *Cărticica năravurilor bune* (1819), ed. II, 1837. Acest obicei, care reînvie cu trei decenii mai tîrziu, de a traduce cărţile de şcoală de-a dreptul din nemţeşte, nu trebuie să surprindă prea mult. El stă, pe de o parte, în legătură cu sistemul practicat la Viena, de a da în două limbi cărţile socotite acolo bune pentru şcoală, pe de alta ele sînt o urmare a convingerii rămînerii noastre în urmă, în ce priveşte şcoala, şi a înaintării noastre mai grabnice prin adoptarea aproape literală a mijloacelor de care se servesc germanii în opera lor de luminare. Dacă ne vom gîndi la ceea ce s-a petrecut timp de cîteva decenii la noi, la românii de pretutindeni, în privinţa aceasta, vom constata că n-avem decît prea puţin dreptul de a-l dezaproba pe M. Fulea.

Încă înainte de ce ar fi lucrat Fulea în direcţia aceasta, îl găsim lucrînd astfel pe însuşi Gheorghe Lazăr, care se pregătea la Universitatea din Viena pentru cariera de profesor la Seminarul din Sibiu. În timpul anilor lui de studii petrecuţi la Viena, Lazăr a tradus mai multe cărţi cu destinaţia de a fi întrebuinţate la şcoală. Aceste cărţi ce e drept nu s-au tipărit, dar faptul că le-a lucrat un Lazăr e caracteristic pentru activitatea întregii epoci, care cuprinde primele decenii ale sec. al XIX-lea. Astfel, el a tradus: 1) *Învăţături morale ale lui Gottlieb Ehrenweich (Sittliche Lehren des Gottlieb Ehrenweich, für Knaben)* şi 2) *Istoria lui Ion Moritz şi a copiilor săi (Geschichte des Ioh. Moritz u. seiner Kinder)*. Acestea, împreună cu încă vreo două cărţi, între care şi o *Pedagogie*, din limba germană. Dar Lazăr a tradus chiar şi din limba ungurească o *Geografie* [3], ceea ce e mai curios decît celelalte, care sînt, toate, în spiritul timpului.

Sistemul de a traduce din nemţeşte cărţile de şcoală s-a menţinut pînă tîrziu, în parte chiar şi în Principatele Române.

Încă la 1851, Regulamentul şcolar din Moldova, prin care se intenţiona ridicarea învăţămîntului ţării din situaţia tristă în care se găsea, zicea în § 10, despre cărţile de şcoală: „Acestea se vor traduce după cărţile uzitate în Prusia, publicîndu-se concurs pentru acestea. Cărţile premiate se tipăresc cu cheltuiala Statului" [4].

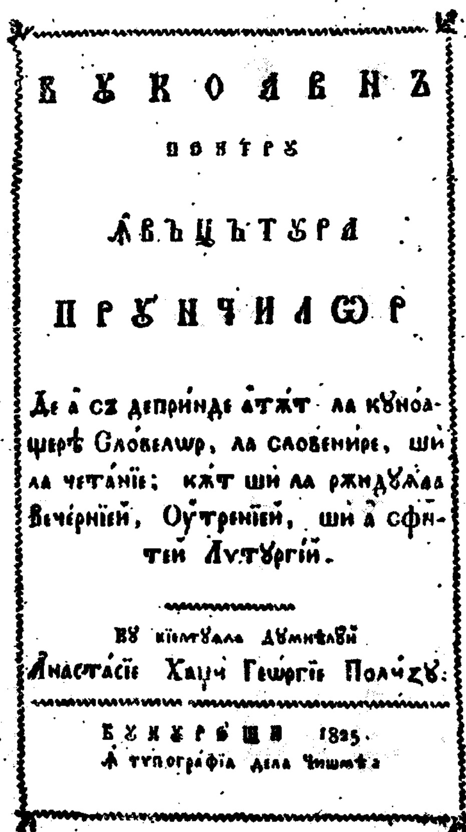
Bucoavna lui M. Fulea a prins, într-o oarecare măsură, rădăcini. Ea a apărut la 1820 într-o a doua ediţie, neschimbată [5]. Dar aceasta a fost şi ultima ediţie a ei, deşi Fulea a funcţionat ca director al şcolilor pînă la 1850. La 1848 un profesor de la preparandia din Arad, At. Şandor [48] pre-

[1] În Biblioteca Academiei Române.
[2] Exemplarul în proprietatea mea.
[3] Cf. Avram Sădeanu, *Date nouă despre Gheorghe Lazăr*, Arad, 1914, p. 25.
[4] Cf. V. A. Ureche, *Istoria şcoalelor*, vol. III, pag. 29.
[5] A fost şi a treia, la 1826. Vezi B. R. v. III, p. 484, dar fără numele lui M. Fulea.

lucrează această bucoavnă potrivit trebuinţelor poporului nostru, într-un *Abecedar*, care însă n-a ajuns să se tipărească [1].

XX

În acest timp apare un nou centru cultural românesc în Transilvania, sau mai bine zis, el reînvie. E Braşovul, unde s-au tipărit în sec. al XVI-lea cărţile bisericeşti ale lui Coresi, dar unde de mult încetase o viaţă literară românească. La 1805, Braşovul reînvie, începînd cu publicarea unei bucoavne cu caracter religios. Tipograful care începe să editeze aici cărţi româneşti e sasul Gheorghe de Şobel (Schobeln), care după cîtva timp îşi ia ca tovarăş şi pe românul Constantin Boghici. Bucoavna în chestiune e o nouă ediţie a celei apărute la Sibiu cu 10 ani înainte. Titlul ei e: *Bucoavnă pentru învăţătura pruncilor de a să deprinde atât cu cunoaşterea slovelor, la slovenire, şi la cetanie, cât şi la rânduiala Vecerniei, Utreniei şi a sfintei Liturghii. Cu cheltuiala dum. Kiriu Boghici Costandin* [2]. * Peste trei ani această bucoavnă apare, sub acelaşi titlu, într-o altă tipografie din Braşov, şi anume la Friedrich Herfurt [3]. De aici încolo ediţiile noi ale acestei bucoavne apar din ce în ce mai des la Braşov. Astfel [48 bis], ea apare în tipografia lui Schobeln, la 1816 [4], la

Bucoavna religioasă de la Sibiu, retipărită la Bucureşti, 1825

[1] Mss. Academiei Române nr. 1021.
[2] Cf. *Expoziţia Asociaţiunii*, 1905. *Catalogul librăriei şi tipografiei W. Krafft*, p. 29. În *Bibliografia românească veche*, v. II, p. 455, titlul luat din I. Gross, *Kronstädter Drucke*, e redat incomplet. Un exemplar din această bucoavnă se află în posesia librăriei Krafft, Sibiu.
[3] *Ibid*. În *Bibl. rom. veche*, această ediţie nu e amintită. Un exemplar se afla în posesia librăriei Krafft şi la Bruckenthal, Sibiu.
[4] Bianu-Hodoş, *o.c.*, v. III, pag. 139.
* A se vedea pag. 258 din „Adaos" (O.P.).

А	Б	В	Г	Д	Е
Ж	Ѕ	З	Ï	И	К
Л	М	Н	О	П	Р
С	Т	Ꙋ	ОУ	Ф	Х
Ѡ	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ
Ы	Ь	Ѣ	Ꙗ	Ю	Ꙟ
Ѧ	Ѳ	Ѯ	Ѱ	Џ	Ѫ
Ѵ	а̄ ї̄			а	

Tablă de slove din Bucoavna de la București, 1825

1817 [1], la 1822 [2], și fără dată, înainte de 1826, în tipografia trecută acum pe numele lui Francisc de Schobeln. La 1826 ea apare într-o nouă ediție, tot acolo, prin Friedrich August Herfurt, iar la 1837 într-altă ediție [3].

După 1837 bucoavna apare în tipografia lui I. Gött (cu chirilice Gătt); la 1837, 1843, 1844, 1847, 1849, 1851 și probabil și în alte ediții pe care nu le cunoaștem [4].

Mulțimea edițiilor bucoavnei se explică, pe de o parte, prin trebuințele crescînde ale școlilor, care se înmulțeau din an în an, pe de alta, prin împrejurarea că ele se desfăceau și în Principatele Române, și anume mai ales prin librarul Iosif Romanov din București. De altfel, bucoavna aceasta a fost adoptată pe de-a-ntregul în ambele Principate Române [49]. Ea apare la 1825, fără nici o schimbare, la București, în „typografia de la Cișmé, cu cheltuiala Dumnélui Anastasie Hagi Gheorghe Polizu" [5] și, fără dată, în tipografia de la mănăstirea Neamțului [6]. La 1847 ea apare într-o ediție la București, în tipografia lui Iosif Copainig „cu cheltuiala D-lor Iosif Romanov și companie, Librieri rumânești din București". Acest Romanov tipărește la 1856 o nouă ediție în tipografia proprie din București, cu singurele deosebiri că ea nu mai e cu litere chirilice, ci cu litere civile și că înlo-

---

[1] *Ibid.*, v. III, pag. 182.

[2] I. Gross, *Kronstädter Drucke*, pag. 84.

[3] V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, v. IV, pag. 217.

[4] Absolut aceeași bucoavnă apare și la G. Closius în Sibiu, fără dată (Bibl. Acad. Rom. nr. 736). Apar și ediții de bucoavnă fără pricesne grecești. Una fără dată, în posesia mea.

[5] Singurele deosebiri sînt de ordin tehnic: are alte icoane, dă slovele mari așezate într-o tablă cu despărțituri, iar rîndurile de exerciții de citire încep cu litere tipărite cu roșu, ca în cărțile bisericești și ca în bucoavnele rusești.

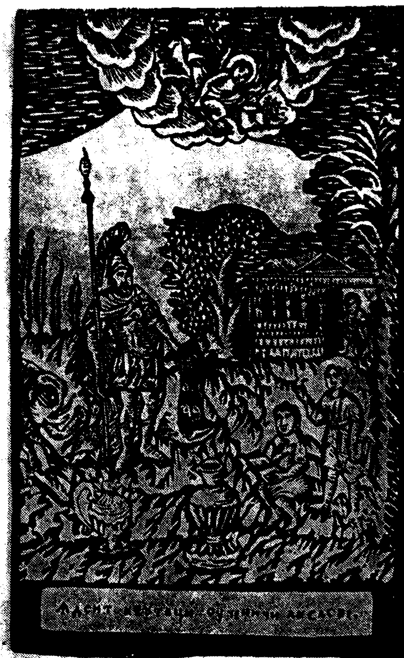
[6] Cf. Xenopol-Erbiceanu, *Serbarea de la Iași*, 1885, pag. 248.

cuieşte unii termeni bisericeşti slavoni cu termeni greceşti („chinonic", în loc de „priceasnă") sau româneşti („binecuvîntat", în loc de „blagoslovit"; dar menţine „norodul").

XXI

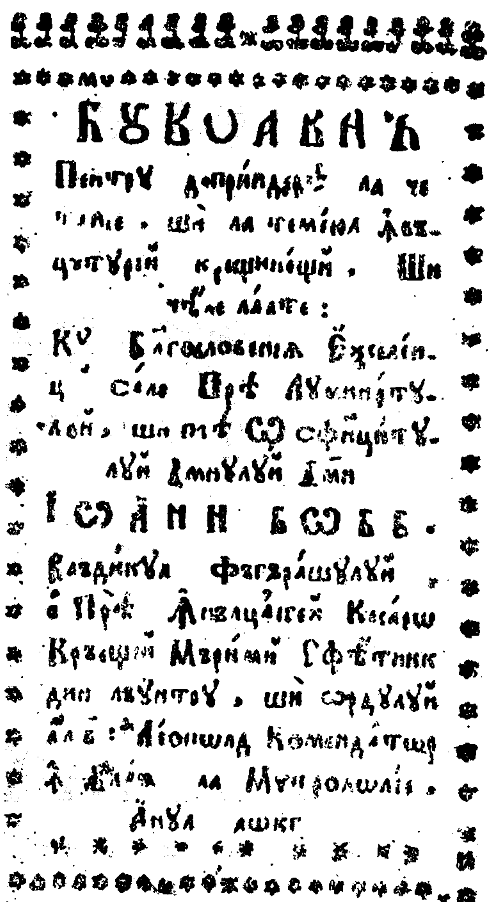
În acest timp de frămîntare la Blaj apare, după cît ştim, o singură bucoavnă, la 1823. Ea e o nouă ediţie, cu oarecare schimbări, a celei apărute tot acolo, la 1777. E posibil ca în acest interval de 46 de ani să mai fi apărut şi alte ediţii ale acestei bucoavne în Blaj, ele însă nu ni s-au păstrat, şi nici amintirea lor nu se găseşte nicăieri. Cea de la 1823 are titlul aproape identic cu cea de la 1777, şi anume: *Bucoavnă Pentru deprinderé la cetanie, şi la temeiul învăţăturiĭ creştineştĭ. Si céle lalte. Cu blagoslovenia Exselenţiĭ sale Pré Luminatuluĭ, şi pré Osfinţituluĭ Dmnului Dmn, Ioann Bobb, Vlădicul*[1] *Făgăraşului, a Pré Înălţatei Chesaro Crăeştiĭ Mărimĭ Sfétnic din lăuntru şi orduluĭ al v. Leopold Comendator în Blaj la Mytropolie anul 1823* (77 pag.).

Pe verso întîlnim „Rugăciuné Sfîntuluĭ Maxim înnainté cetanieĭ". Pag. 1: „Literele céle Iliriceştĭ, cu carele trăesc Romaniĭ acuma, Literile Iliriceştĭ céle înduplecate şi Numărul şése, Dithonghiĭ Iliriceştĭ cei propriĭ, Dithonghiĭ Iliriceştĭ cei ne propriĭ. Pag. 2: „Slovele Glavişnoare" (literele mari), „Slovele mai mici", „Slovele glavicĭne" (vocalele), Dithonghii şi (pag. 4) „neglasnice" (consonante). Şi aici „Cadesă a şti că *δ, ξ, ν, φ, ψ* pentru numele şi cuvintele greceşti léu primit slovénii". Tot pe pag. 4, încep exerciţiile de slovnire, ca la 1777. La pag. 10 începe partea de lectură: În numele Tatălui, Pentru rugăciunile, Împărate ce-

Ilustraţie reprezentînd şcoala, din Bucoavna de la București
(Legenda: „Îndoit căutaţi ucenici la slove")

[1] Cf. titlul bucoavnei de la 1777, la pag. 51.

Bucoavna de la Blaj, 1823

resc, Prea Sf. Troiță, Tatăl nostru, Născătoare de Dumnezeu, Simvolul credinței, în formă ortodoxă, fără *filioque* (se zice numai: „carele din tatăl iasă") și cu credința „întruuna sfîntă săbornicéscă și Apostolicéscă Bisérica" (nu „catolică") ; Cele zece porunic; Cinci porunci ale sfintei Besérici;

> **„Trei sfaturi ale Domnului Hs; Șépte taine ale sfîntei Besérici; Trei fapte bune ale Bogosloviei; Patru fapte bune; Șépte daruri ale Duhului sfînt; Doaosprezéce Roduri ale Duhului sfînt; Opt fericiri, Șépte lucruri ale milosteniei, carele să apropie de suflet, Trei feliuri de păcate; Șépte faceri de bine ; Șasă păcate împotriva Dhului sfânt; Patru păcate care strigă răsplătire de la Dumnezeu; Cinci simțiri ale trupului; Trei vrășmași ai omului; Patru care-s de lipsă a să ști și a să créde, fără care nimené nici decumŭ nu să va spăsi; Cele de lipsă a le ști din singură poruncă sânt cinci; Patru lucruri care se cuvine a le face dimineața; Patru lucruri care să cuvine a le face când mergi să te culci; Faptele bogosloviei care fieşte care creștin ĭaste datoriu a le zice; Cinci care-s de lipsă spre pliniré ispovedaniei, Învățătură pentru ispovedanie, Învățătură pentru ispovedanie și sfânta Cuminecătură".**

După aceasta urmează: „Învățătură pentru tainele Bésericii de obște", prin cîteva întrebări și răspunsuri, la început, după care urmează expunerea ființei și administrării diferitelor taine (importantă e taina „sfintei Evharistii", la care materia e: „Pâné de grâu cu apă firéscă făcută la noi dospită; ĭaste și vin de viță stors, cu puțintică apă amestecat". Deci nu după forma catolică adoptată prin Unire, ci după cea greco-orientală!).

Taina pocăinței se numește: Taina pocăĭanii [1]. Urmează „Învățătura creștinéscă" (în forma catihetică), despre lume, Dumnezeu, diavol, om, Isus Hristos, biserică, apostoli, preoți. Apoi : ca încheiere, Rugăciunile dimi-

---

[1] De altfel, tot așa și în cartea lui S. Clain, *„Taina pocăĭaniei"*, Blaj 1801.

neții și „Sfârșit și lui Dumnezeu laudă". (Numerele nu sunt! E încă tot bucoavna pur religioasă.)

Bucoavna aceasta e întreagă numai cu litere chirilice.

La trei ani după aceasta, apare la Sibiu, însă pentru trebuința școlilor unite, o carte în patru limbi, pe care o putem socoti drept bucoavnă, și care era intitulată: *Orthoepia latina, latino-valachica, Hungarica, Germanica, et serbo-valachica. Iusta gustum hodiernae Paedagogiae in novum ordinem composita a Maniu Montan Nicolao, absoluto theologo viennensi et in Primaria regia normali Schola Balásfalvensi primae Classis Magister. Cibinii. Typis Martini de Hochmeister, Caes. reg. priv. Typograph et Bibliop. 1826* (118 pag.). Pe verso clauza de aprobare: „Potest imprimi, Claudiopoli, die 10 Octobris 1825. Ioannes Szabo, Revisor".

Partea primă a cărții e bucoavnă latinească cu exerciții de slovenire, apoi cu Oratio dominica, Salutatio angelica, Symbolum SS. Apostolorum, Decem Praecepta Dei, Quinque praecepta Ecclesiae, Septem Sacramenta și Modus ministrandi et Respondendi Sacerdoti. Apoi exerciții de scris cu piese: Gallina et pulli (cu „Doctrina"), Vulpes et larva și Cicada et formica.

Partea a II-a: Bucoavnă românească cu litere: Tatăl nostru etc. ca la partea latinească, afară de slujbă, dar în schimb cu rugăciunea de dimineață și de seară. La partea de scris: Găina și puii (cu învățătură), Vulpea și larva, Greierușul și furnica.

Partea a treia e ungurească și e la fel întocmită ca și cea românească. Partea de scris dă însă piesele: Egészségtelen a mi sok. A felsöségnek hasznárol. A pásztor ember (din Bucoavna de la Sibiu 1783, respectiv din ediția anterioară germano-maghiară a ei!).

Partea a patra e nemțească: După cele 7 sacramente: Das fromme Kind și Gebet eines Weisen. Partea scrisă: Allzuviel ist ungesund. Vom Nutzen der Obrigkeit. Der Hirt (din același izvor).

Partea a cincea e românească, cu chirilice: „Orthographia serbo-valachica". Aceleași exerciții la început, cu deosebirea că rugăciunile au o parte introductivă cu „Mărire ție"! apoi, în loc de rugăciunea de dimineață și de seară, o istorioară morală: Pruncul iubitor de știință (de fapt „Pruncul de lucruri cercătoriu" din Alfavitul de la Blaj, 1783).

Interesantă e partea care ar trebui să cuprindă scrisul („Manuscriptum serbo-valachicum"). Aici se dau numai slovele mici și mari, dar nu după azbuchi, ci după ușurința la scris, ca și în cele trei capitole precedente. Încolo sînt: o povestire despre școală, care pare originală (fără titlu) și o a doua cu titlul: „Un păcurariu", care se găsește și în capitolul nemțesc și în cel unguresc. În încheiere un „Vocabularium Latinum, Valachicum, Hungaricum et Germanicum" (pp. 99—118).

Această carte s-a întrebuințat, desigur, în școlile Blajului ca bucoavnă. Ea a înlocuit în aceste școli bucoavna quadrilingvă a lui G. Șincai. În școlile de la sate se întrebuința și mai departe bucoavna religioasă de la 1823, care era și în forma ei exterioară aproape la fel cu cea de la 1699.

Cum se explică acest număr mic de bucoavne apărute pentru școlile române greco-catolice? Căci, în adevăr, cîtă vreme pentru școlile ortodoxe avem în răstimpul de la 1770—1870 nu mai puțin de 36 de bucoavne cunoscute, pentru cele unite n-avem decît 6, cu cea de la Cluj (1744) cu tot. Chiar admițînd că unele ediții ale bucoavnelor pentru ortodocși s-au între-

buinţat şi în şcolile unite — ceea ce e mai mult decît probabil — totuşi disproporţia între aceste bucoavne e surprinzător de mare.

Explicaţia o găsim, cred, în interesul cel mare pe care l-au manifestat aproape totdeauna greco-catolicii pentru învăţămîntul superior, de dragul căruia le rămânea mai puţin interes pentru învăţămîntul primar. Aşa a fost aceasta în trecut şi aşa este şi astăzi. Deşi mai favorizaţi de împrejurări decît ortodocşii, uniţii n-au putut ţine niciodată concurenţă cu ei pe terenul învăţămîntului primar. Încă la 1813, scria Petru Maior în *Istoria bisericească*: „Iară cu şcoalele cele de pe sate până acum întrec neuniţii pre cei uniţi în Ardeal" [1]. Acest dezechilibru, constatat înainte de aceasta cu mai bine de un veac, s-a menţinut pînă în ziua de astăzi. *

XXII

Şi tipografia crăieştii universităţi din Buda am văzut că şi-a început activitatea cu tipărirea unei bucoavne, în două limbi, la 1797. La 1808, această bucoavnă apare numai cu text românesc, iar mai tîrziu îi urmează mai multe ediţii, care prezintă şi oarecare schimbări (1829, 1832, 1835, 1852 şi probabil şi altele, care nu ne sînt cunoscute). Toate aceste ediţii apăreau în prima linie pentru şcolile din Banat şi din părţile ungureşti. O bucoavnă deosebită de acestea apare însă în tipografia din Buda la 1826, dînd ca autor pe Gheorghe Lazăr. Ea nu se mai numeşte bucoavnă, ci: *Povăţuitorul tinerimei cătră adevărata şi dreapta cetire. Într-acest chip acum întâia oară lucrat de Gheorghe Lazăr, Fostul Profesor al înaltelor şcoale Româneşti din Bucureştĭ şi acum întâiaş dată tipărit cu toată cheltuiala prea cinstituluĭ, prea vredniculuĭ şi de mărit neam născutuluĭ D. D. Grigorie de Bălénu, marelui Dvornic al Principatuluĭ Valachieĭ* (Buda, 1826, 112 pag.).

Vom da mai întîi descrierea *Povăţuitorului*, cu toate că avem o descriere a lui — ce e drept destul de superficială —, de A. Vizanti [2] [50].

Primele 19 pagini fără paginaţie. Pe pag. 3 e dedicaţia către Grigorie de Băleanu, marele vornic al Principatului Valahiei, care a plătit cheltuiala tiparului. Pp. 5—12 cuprind un fel de prefaţă a editorului Zaharia Carcalechi [51] în care se plînge că nu-i merge bine negoţul cu cărţile, deşi a băgat în el „mai bine de o sută de mii de fiorini", din cauză că în Principatele Române „Românii mai bucuros cumpără cărţi greceşti, decât româneşti". Urmează un potop de laude la adresa lui Băleanu, pentru ca, în schimb, despre Gheorghe Lazăr şi despre *Povăţuitorul* lui să spună numai aceste cuvinte:

> **„Am făcut Domniei Tale arătare că răposatul Lazăr, fostul Dascăl Românesc în Bucureşti, au lăsat doă Manuscripturi a se tipări pentru folosul tinerimei Româneşti; şi Domnia Ta, cu tóte că te afli înstreinat de Patrie şi cu mare cheltuială cuprins, îndată mi-ai poruncit a să da sub împărătésca Ţenzură, şi cu tótă cheltuiala Domniei Tale să se tipăréscă, şi în dar să se împartă la fii(i) Patriei şi la şcolile Româneşti".**

---

[1] Cf. T. Cipariu, *Acte şi fragmente*, pag. 158.

[2] *Abecedarul lui Gheorghe Lazăr*. Notiţă bibliografică de A. Vizanti, profesor la Universitatea din Iaşi. Extras din *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, fasc. II, vol. I, Bucureşti, 1883.

*Despre bucoavnele tipărite la Blaj, la 1838 şi 1853, a se vedea pp. 254—255 din „Adaos" (O.P.).

II

ABECEDARELE DIN TRANSILVANIA

INTRODUCERE

Cercetările asupra vechii literaturi școlare românești ne-au arătat că aceasta a stat timp îndelungat în strînse legături cu literatura școlară a celorlalte popoare ortodoxe. Diferite împrejurări de ordin religios și politic au tăiat, cu timpul, aceste legături, aducînd literatura școlară românească în dependență de cea din apusul Europei. Pe de o parte, ideile revoluției franceze, care au străbătut repede în toate părțile lumii, pe de alta, tendințele politice ale guvernului austriac au dat, în Transilvania, un alt curs școlii și literaturii puse în serviciul acesteia.

În Principatele române, activitatea lui Asachi și Lazăr, pe de o parte, iar pe de alta încetarea regimului fanarioților, au trezit la o nouă viață națională-culturală spiritele adormite pînă aci. O întreagă literatură școlară nouă se ivește acum și aici sub influența ideilor Apusului. Ea străbate, pentru un scurt timp și în Transilvania, unde însă nu poate prinde rădăcini adînci. Literatura școlară românească din Transilvania își leagă soarta de aceea a popoarelor străine din Austria, dezvoltîndu-se pînă în timpurile de acum aproape cu totul deosebit de cea din România. [60]

I

După 1810, cel mai harnic centru cultural din Transilvania, în ce privește învățămîntul primar, devenise Sibiul, care era orașul de reședință al episcopului român ortodox. Blajul excela mai mult prin învățămîntul gimnazial și seminarial, care avea tradiții de mai bine de o jumătate de veac.

Sibiul avusese norocul să fie dăruit cu cîțiva „directori naționali" ai școlilor care au lucrat cu multă rîvnă la înaintarea învățămîntului. Astfel îl găsim, încă la anul 1786, pe Gheorghe Haines, apoi pe Dimitrie Eustatievici și pe Radu Tempea, care au scris mai multe cărți pe seama școlilor și, în urmă, pe Moise Fulea, care a condus treburile școlare timp de aproape patru decenii, scriind și el pentru școală o bucoavnă, apărută în două ediții, și o carte de citire pentru școlari, numită *Cărticica năravurilor bune*. Dacă mai adăugăm la acestea și prezența în Sibiu, pe timp de cîțiva ani, a lui Gheorghe Lazăr, care a fost între 1811—1815 profesor la seminarul de acolo, și care în acel răstimp a tradus pentru trebuințele școlii — mai ales ale seminarului — mai multe cărți din nemțește și ungurește, și dacă mai amintim activitatea privilegiatei tipografii a lui Petru, și mai tîrziu a fiului acestuia, Ioan Barth, ne putem face o idee destul de apropiată despre importanța culturală crescîndă a Sibiului în primele decenii ale secolului al XIX-lea.

Bucoavna de la Sibiu, publicată la 1795, probabil de însuși directorul învățămîntului, D. Eustatievici, se transplantase și la Brașov, și, la 1825, chiar și la București, în vreme ce tipografia lui Barth începea să fie căutată chiar de bărbați de carte din România. Nu mai vorbim de mulțimea de cărți bisericești tipărite în sec. XVIII la Rîmnic, care se retipăreau acum la Sibiu, ci voim să amintim numai de cărțile școlare pentru Muntenia care începeau a se tipări la Sibiu. Încă la 1811, vedem apărînd acolo o carte de școală, care reunea la un loc bucoavna și cartea de citire, și care era tradusă din grecește, după Polyzois Kontos, de arhimandritul Nicodim Greceanul de la mănăstirea Argeșului [1].

În acest timp, în Principatele române, învățămîntul era la un nivel mai înalt decît în Transilvania, dar el nu era românesc, ci grecesc. Prin stăruința

---

[1] Despre aceasta vezi partea I a cercetărilor noastre, pag. 79 și urm. I. Vuia susține că Moisi Bota a publicat, la 1820, un abecedar cu litere latinești (*Vatra școlară*, 1909, p. 259).

lui Gheorghe Lazăr şi, într-o anumită măsură şi a înaintaşilor lui, acest învăţămînt străin a început să apună, luîndu-i locul şcoala românească, reînviată prin ei. Lazăr a lăsat în urma sa, după o activitate de opt ani, nu numai un mănunchi de idei regeneratoare, ci şi o mînă de elevi, care au răspîndit în pături largi aceste idei. Şcoala de la Sf. Sava a devenit, în scurt timp, o pepinieră de apostoli ai culturii române. Nu-i de mirare că unii dintre aceştia, care trăiau într-o strînsă legătură sufletească cu Lazăr, căutau, după moartea acestuia, legături cu însuşi locul de unde a pornit acest propovăduitor al unui crez nou.

În adevăr, puţin timp după moartea lui Lazăr, aflăm pe cîţiva oameni de şcoală din Muntenia alergînd la Sibiu, ca să-şi tipărească acolo cărţile de şcoală [61]. Între ei e Grigorie Pleşoianu [62] şi, puţin mai tîrziu, dascălul cîmpulungean, fost elev al şcolii de la Sf. Sava, D. Jianu, [63] care tipăreşte în Sibiu un *Mentor* sau *Abecedar*, la 1836. Cărţile acestor doi dascăli români sînt străbătute de un patriotism românesc înflăcărat, cum nu-i mai găsim pereche pînă atunci. Fiecare pagină comunică sentimentele cele mai călduroase şi mai simţite pentru ţară, căreia voiau să-i dea un suflet nou, altruist şi generos. În special, Abecedarul lui Pleşoianu, apărut în Sibiu(?) [1] la 1828, sub titlul: *Abeţedar înlesnitor pentru învăţătura copiilor**, e atît de frumos, atît ca fond cît şi ca formă, încît întrece într-o privinţă tot ce s-a scris pînă astăzi la noi în acest ram. El nu e o simplă cărticică menită a-i învăţa pe băieţi slovele, ci el vrea să le inculce acestora cele mai mari şi mai înalte idei sociale, politice şi religioase pe care se poate baza viaţa unei societăţi şi a unei ţări. E atît de incomparabil de frumos acest Abecedar, încît nu ne putem opri de a nu reproduce din el mai multe părţi, alături de care paginile abecedarelor de mai tîrziu vor păli cu desăvîrşire.

În „Introducţia" Abecedarului, Pleşoianu spune următoarele:

> **„De vreme ce şiinţ'a citirii este cel' mai anevoe meşteşug' şi tribue cele mai uşoare mijloace spre a-l putea pricepe Copii, prea bine se-a chibzuit, soţietatea de a hotărâ ca literele să nu se mai citească sârbeşte, ci fireşte; adică: a, be, ve, ghe, de, e, je, ţe, şi cl, şi devreme ce învăţătur'a citirii priveşte mai cu seamă de a face pe un' copil să fie om bun şi cinstit' ân soţietate şi ân patriea sa, nu e nici o greşală de-a apuca neştine drumul' cel' mai scurt' care âl poate duce acolo. Fără această băgare de samă, nu este de cât o vreme pierdută la âmvăţătură, de care ferindu-mă, am alcătuit' acest' Abeţedar' cu chipul' cel' mai lesnicios' şi cu totul deosibit de acela care avem' tipărite până acum, pe care, cercarea m-a făcut să le dovedesc'd'un' folos' negustat' de duhul' pruncilor cel crud."**

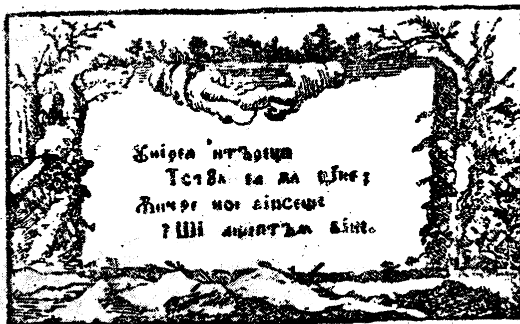
Trecînd la cuprinsul cărţii vedem că, de ex., la exerciţiile de citire Pleşoianu dă cuvinte ca: lumină, roman, virtute, dreptate, libertate, luminare, deşteptare, desrobire, înflăcărare, împărăţie. Apoi propoziţii de o înălţime de idei ca acestea:

> **Patrii tribue judecători drepţi.**
> **Către cer' râdică mâinele ceice roagă pre Dumnezeŭ.**
> **Către părinţi, să cuvine sa fim' plecaţi.**
> **Către âmvăţători, să cuvine să fim' cu respect'.**
> **Către răsărit', se âmvârteşte Pământul'.**
> **După mărturiea faptelor' ţăranul are dreptate.**
> **După nedreptatea prinţului, norodul' se scoală asupr'alui.**

---

[1] Cf. V. A. Ureche, *Istoria şcoalelor*, I, p. 124.

* Alte surse bibliografice indică Craiova, locul unde a apărut Abecedarul lui Gr. Pleşoianu. A se vedea şi pag. 259 din „Adaos" (O. P.).

Coperta Abecedarului lui Gr. Pleşoianu

**După nedreptatea judecătorilor' norodul' cârteşte împotriv'a lor !
Sub cârmuirea Prinţului celuĭ bun', ânflureşte Patriea.
Sub chipul' smereniĭ, făţarnicul' ânşală pre ceĭ nevinovaţĭ.
Pentru lege şi patrie batem' războiŭ.
Pentru neam' şi mântuirea luĭ murim' mulţumiţĭ.
Pentru ântărirea şcóalelor', ne rugăm' neâncetat'.
Pentru ţinerea statului cheltuim cutoţĭ.**

După cîteva cuvinte despre Dumnezeu şi despre legile lui, urmează:

Când păzeşte omul această lege aluĭ Dumnezeŭ, poate să trăiască fericit or ân ce ţară.

Noi ânsă, iubiţiĭ mieĭ prieteni, avem' ţar'a noastră, pe care o numim Patrie, au mum'a noastră, căci ea ne hrăneşte şi ântrâns'a trăim'.

Dumnezeŭ ne maĭ porunceşte ca să iubim pe toţĭ fraţii noştriĭ rumânĭ şi maĭ mult' pă ceĭ dela sate decât pre ceĭ dela oraşe.

Căci cei dela ţară şi plugariĭ', lucrează pământul', şi scot tot felul de roade şi pâinea cu care trăesc oroşaniĭ.

Aşa dar, iubiţii mieĭ prietenĭ, plugariĭ şi ţăraniĭ care ne hrănescŭ pre noi tribue cinstiţĭ şi socotiţĭ ca nişte părinţĭ ai noştrĭ.

Aceştia se lasă pe ei săracĭ şi ne facŭ noŭ celor' după la oraşe toate făr de câte n-am puteà trăi, pentru aceea nu se cuvine să-ĭ nedreptăţim, să ne răstim' la dânşiĭ, şi să-ĭ ânjurăm' au să-ĭ ânşelăm' când âi vedem proştĭ.

Ilustraţie aflată pe pagina anterioară a foii de titlu a Abecedarului lui Gr. Pleşoianu

Aceştĭ proştĭ sânt'fraţiĭ noştriĭ, şi fiĭ aĭ luĭ Dumnezeŭ ca şi noĭ căci el' ne-a făcut' pe toţĭ, pentru care foarte mult' s-ar mâniea Dumnezeŭ când ar vedea că noi necăjim' vre unu din ei.

Aceasta este „ânvăţătura ântâiu", iar a doua e:

Noĭ tribue să mulţumim' lui Dumnezeŭ pentru că ne-a făcut' cu minte ca să ne gândim', cu cuvântare ca să vorbim' şi să arătăm' prin glas' lucrurile de care gândim'.

Tribue să mulţumim' lui Dumnezeŭ âncă, pentru că nea făcut' trupurile noastre aşa de minunate şi ândemânatece, âncât putem face orice voim'. Cu mâinile putem să scrim', să coasem', să âmpletim' şi altele. Cu trupurile putem să ne culcăm', să ne sculăm', să ne plecăm', să ne suim', să ne scoborâm' şi altele. Cu picioarele putem să umblăm', să sărim', să alergăm' să jucăm' şi altele.

Mai tribue să mulţămim' lui Dumnezeŭ, că ne-a dat cincĭ organe simţitoare, cu care pricepem' toate câte sânt şi câte se fac' ânprejurul nostru.

Aceste organe simţitoare sântŭ: vederea, auzirea, mirosirea, gustul şi pipăirea.

Toate darurile acestea sunt date trupului omenesc', care e mai minunat decât al' celorlalte dobitoace. Tribue cum zic' să mulţumim' lui Dumnezeŭ pentru ele.

Dar aceste mădularĭ ale trupului nostru poate nu ar' fi aşa de sănătoase dacă părinţiĭ noştrĭ nu ar' fi ângrijit' de noĭ când amĭ fostĭ micĭ. Urmează dar să mulţumim' luĭ Dumnezeŭ că ne-a dat' aşa bunĭ părinţĭ, cari îngrijesc acum şi pentru creşterea minţiĭ noastre.

Mai t r i b u e să mulţumim lui Dumnezeŭ şi pentru câte a lăsat' pre pământ şi pentru toate acelea de care ne bucurăm pe lume.

Această mulţumire, iubiţiĭ mieĭ prietenĭ, t r i b u e să o facem din inimile noastre cu curăţenie şi dragoste.

Către acestea, tribue să ne rugăm' luĭ Dumnezeŭ ca să ne ţie sănătoşĭ spre a puteà face toate lucrurile ce ne sânt spre trebuinţa fericiriĭ noastre şi ca să ne dea gând bun a urâ lenea şi a iubi bărbăţiea. A urâ tyrăniea, ne dreptatea, şi pre toţĭ aceia câţi fac' rău patriĭ şi celuĭ de un' neam' cu noĭ, şi a iubĭ patriotismul', dreptatea, şi pre toţĭ aceia câţĭ fac' bine patriĭ şi neamuluĭ rumânesc.

Ilustraţie de pe coperta ultimă a Abecedarului lui Gr. Pleşoianu

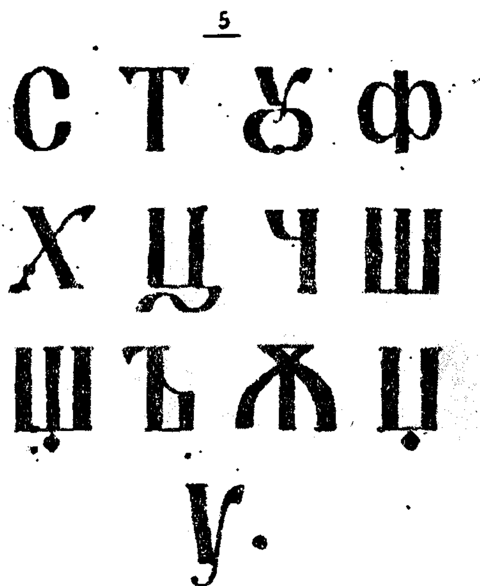

Tabla slovelor din Abecedarul lui Gr. Pleşoianu

> **Când ne rugăm' luĭ Dumnezeŭ pentru acestea nu pentru alte faceri de bine, t r i b u e asemenea să ne rugăm' cu inimile şi cu sufletele noastre, fără vorbe şi sgomot pentru că Dumnezeu nu caută la acelea cari vorbesc oamenii din gură, ci caută la acelea care cugetă cu inimile lor.**

Urmează apoi Tatăl nostru, Împărate Ceresc, Prea sfîntă Troiţă, apoi următoarea rugăciune:

> **Dumnezeule prea bune, Tu care n-ai făcut' pă nici un' om ca să fie necăjât, ci voeşti ca toate făpturile să se bucure de fiinţ'a lor', scoboară lumina ta preste noĭ şi preste toţĭ cei marĭ ai patriĭ noastre că văzând' binele să-l âmbrăţişăm' şi să nu maĭ fim necăjâţi de aici ânainte, fă pe toţĭ rumânii să iubească dreptatea şi unirea, ca să poată împărăţi dragostea naţională şi între ei, amin.**

Astfel se prezintă cel dintîi abecedar românesc, tipărit la Sibiu, cu idei naţionale foarte înaintate şi liberale şi cu o iubire mai ales pentru ţărani cum nu mai întîlnim în nici o altă carte de şcoală de mai tîrziu. Ce binefacere ar fi fost pentru viaţa noastră naţională, dacă această notă s-ar fi menţinut în toate abecedarele româneşti de mai tîrziu, pînă în zilele noastre !

Despre un astfel de abecedar, care desigur că nu îndeplinea toate condiţiile de ordin didactic, dar avea în schimb calităţi sufleteşti cu totul superioare, se poate zice, cu tot dreptul, că e o „Evanghelie naţională". El n-a rămas necunoscut nici oamenilor de şcoală din Transilvania. La 1830, găsim printre cei care s-au prenumărat la o altă carte a lui Pleşoianu (*Frumoase dialoguri franţezo-româneşti*), alături de persoane din Bucureşti, Craiova, Rîmnic şi Drăgăşani şi pe următoarele din Sibiu: *episcopul V. Moga* (10 exemplare), *arhidiaconul Moisi Fulea*, directorul şcolilor de teologie (5 ex.), *protopopul Petre Bodila* (5), *P. P. Maniu Montan Nicolau* (5), *Ioan Panovici (?)*, *Casa D. H. Constandin Pop* (10),

M. Aron, vameşul împărătesc de la Turnul Roşu (6), *Timotei Sipar*, (Cipariu, n. a.) profesor de filosofie în Blaj (10) şi *Iosif Drotlef* (5).

Credem că nu greşim, cînd afirmăm că această consideraţie, pe care i-au acordat-o lui Pleşoianu aproape toţi oamenii de şcoală din Transilvania de pe acea vreme, se explică prin interesul pe care l-a trezit acesta cu abecedarul său de la 1828 [1].

Dascălii munteni, crescuţi într-o atmosferă şcolară mai înaltă, precum vedem, aduc, în cărţile lor, tipărite la Sibiu, preocupări mai înalte decît cele pe care le-am întîlnit pînă aici în Transilvania.

Ilustraţiuni din Abecedarul lui Gr. Pleşoianu

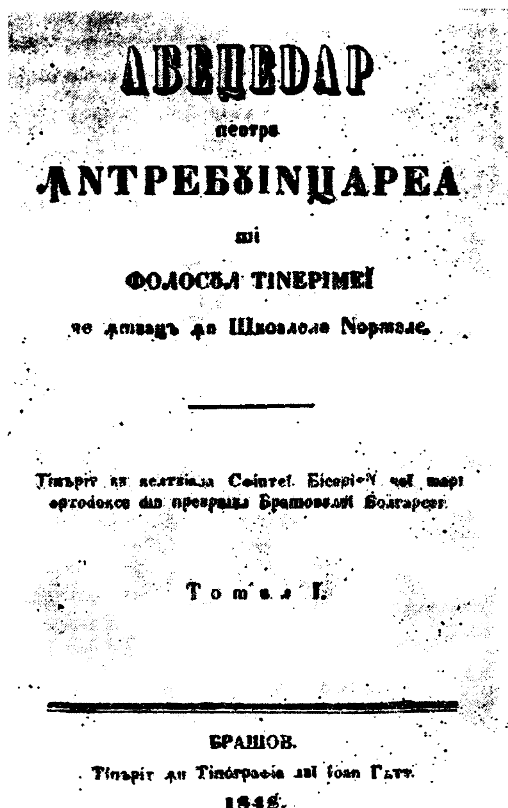
II

Probabil că şcoala din Transilvania, care avea tradiţii de peste un veac, s-ar fi dezvoltat şi de la sine în direcţia în care s-a dezvoltat mai tîrziu [2], totuşi, nu e fără importanţă, împrejurarea că, la un moment dat, literatura didactică din Transilvania, şi prin ea şi şcoala de acolo, e influenţată de bărbaţi de şcoală din Muntenia. Astfel, într-o vreme cînd bucoavna era încă în apogeul activităţii ei, la 1848, apare în Braşov *un abecedar*, a cărui influenţă munteană se resimte de la prima vedere.

---

[1] Din punctul de vedere al metodei învăţării cititului (căci de scris încă nu e vorba), Abecedarul lui Pleşoianu e încă destul de primitiv, deşi, după cum s-a putut vedea din prefaţă, el înseamnă un mare progres faţă de bucoavnă. Întîlnim în acest abecedar, pe care însuşi autorul îl numea mai tîrziu pe coperta altor cărţi ale sale *Abecedar fizic*, şi ilustraţii din istoria naturală.

[2] Deşi n-are o importanţă tocmai mare pentru şcoala din Transilvania, amintim totuşi încercarea lui M. Boiagi, învăţătorul macedoromân al şcolii greceşti din Viena, de a publica un *Orbis pictus*, după Comenius, în zece limbi, între care şi cea daco- şi macedoromână. (Cf. cercetarea despre bucoavne, pag. 101.)

АБЕЦЕДАР
пентрꙋ
ꙟНТРЕБꙋІНЦАРЕА
ши
ФОЛОСꙋЛ ТІНЕРІМЕЇ
че ꙟвацъ ꙟн Шкоалеле Нормале.

Тіпъріт кꙋ келтꙋіала Сфінтеї Бісерічеї чеї марі ортодоксе дін преꙋрбіꙋл Брашовꙋлꙋї Болгарсег.

Томꙋл I.

БРАШОВ.
Тіпъріт ꙟн Тіпографіа лꙋї Іоан Гътт.
1848.

Titlul Abecedarului lui D. Jianu, retipărit la Braşov, 1848

Abecedarul acesta, care e cel dintîi abecedar pentru Ardeal, e intitulat, *„Abețedar pentru întrebuințarea și folosul tinerimei ce învață în Școalele Normale.* Tipărit cu cheltuiala Sfinteĭ Bisericeĭ ceĭ marĭ ortodocse din preurbiul Brașovului Bolgarseg. Tomul I. Brașov. Tipărit în tipografia lui Ioan Gătt. 1848" (72 pagini).

Titlul Abecedarului e cu litere civile, cartea însăși e cu slove chirilice. Iată mai de aproape, cum e împărțit și ce cuprinde acest Abecedar:

Cap. I. Începuturi. De litere și împreunarea lor. Începe cu vocalele, toate, una după alta. Apoi cîteva consonante, după care vocalele împreunate cu consonante. După trei pagini, urmează literele mari și exerciții de citire cu silabe fără înțeles, printre care și multe cuvinte monosilabe cu înțeles. Apoi cuvinte de două silabe (pag. 10). La pag. 15: „afară de cele douăzeci și șapte de simboluri ale cetitului, mai sunt încă și acestea: (semnele de punctație)".

Cap. II. Reguli morale. 1. Dimineața; 2. Pe drum; 3. În școală; 4. În biserică; 5. La masă; 6. În tot locul; 7. Seara.

Cap. III. Ferirea de primejdii. Începe astfel: „Un bătrân, ca să ferească pe micii săi nepoți, le spusă oarecare întâmplări și-i povățuește. 1. De ape, 2. De sărire; 3. De ghiață; 4. De moară; 5. De puț sau fântână; 6. De locuri înalte și 7. De arme".

Cap. IV. Curățenia și sănătatea. 1. Curățenia mânilor; 2. Curățenia capului; 3. Încălțămintea; 4. Îmbrăcămintea; 5. Sănătatea gurii și 6. Sănătatea trupului.

Cap. V. Povățuiri morale și rugăciuni. 1. Frăția între copii; 2. Fă bine și celui ce te urăște; 3. Rugăciunea dimineții; 4. Rugăciunea mesei; 5. Rugăciunea de seară; 6. Sâmbătă seară;

7. Dumineca dimineață; 8. Pentru mărturisirea păcatelor și 9. De sfânta Cuminecătură.

Cap. VI. Alte sfinte rugăciuni, pentru mâhniți la suflet și diferitele tropare și irmoase de ale sărbătorilor, cu totul 15. Apoi: 16. Cele șapte daruri ale Duhului Sfânt; 17. Cele nouă roduri ale Duhului Sfânt; 18. Șapte taine ale legii nouă; 19. Nouă porunci ale Bisericii; 20. Șapte fapte ale milii cei trupești; 21. Șapte fapte ale milii cei duhovnicești; 22. Tablele legii; 23. Trei fapte bune ale blagosloviei; 24. Trei sfaturi ale Evangheliei; 25. Patru bunătăți ale sufletului; 26. Patru bunătăți ale trupului; 27. Șapte păcate de moarte; 28. Șapte faceri de bine împotriva acestora; 29. Cele patru păcate strigătoare la ceriu; 30. Șase păcate împotriva Duhului Sfânt; 31. Cele nouă păcate străine; 32. Cele nouă fericiri și 33. Cele 12 roduri ale milosteniei.

Cap. VII. De timp, sărbători și superstiții. De timp, de sărbători, de superstiții, de strigoi, de vîrcolaci și de scularea mortului.

La sfîrșit: Cântarea dimineții („Din buze nevinovate" etc.) și „Tabela înmulțirii" pînă la 100.

O privire mai superficială ne-ar putea face să credem că abecedarul în chestiune e făcut sub influența literaturii didactice nemțești sau ungurești din Transilvania. Dar dacă cercetăm cu atenție, nu e greu să ne convingem că el nu seamănă cîtuși de puțin cu bucoavnele nemțești de la Viena sau de la Buda, ci, dimpotrivă, el trădează oarecare legătură cu bucoavna de pînă aci, pe care o reproduce pe jumătate, în cap. VI, pe de altă parte cu viața tipică a însuși poporului român, din care sînt luate mai multe povestiri.

În adevăr, acest cel dintîi abecedar pentru școlile românești din Transilvania nu e altceva decît o ediție nouă, întrucîtva modificată, a unui abecedar muntenesc, apărut la Sibiu (?), sub titlul *Mentor sau Abecedar pentru folosul tinerilor carii să îndeletnicesc la învățătură* de *D. Jianu*, MDCCXXX, ... „adecă létul sau aneĭ dela venirea Rumânilor în Dacia" (= 1836) [1].

D. Jianu fusese elev al colegiului Sf. Sava din București. El dedică această carte profesorilor lui. Dedicația, plină de o inspirație înaltă, merită să fie redată, în întregime, aici:

Domnimei învățători din Colegiul sfântului Sava!

Cinci datorii sfinte îmĭ zicéți, când vă erém școlariŭ, că are fiecare om:

1. Către Dumnezeŭ.
2. Către Patrie și stăpânire.
3. Către Născători.
4. Către moraliștii săĭ părinți, adică către Preoți, Bătrâni, și învățători, și
5. A ne ajuta unii p'alți în nevoi.

Eu p'acest sentiment, am îndeprins această mică ostenélă, ce acum o supuĭ supt vederé dumnévoastră. Adevărat că a compune, e acelor mai ideați decît mine, dar eu nu am compus decât, ideile ce mi lé-ți însuflat, și dacă tinerii noștri Rumâni vor dobândi vreun folos, nu trebuie să mi să dé mie, ci dumnévoastră învățătorilor meĭ, dela careĭ m-am folosit și eu mai micul și răcunoscătorul dumnévoastră școlar D. Jianu.

Caracteristic e și moto-ul pus pe pagina a doua a abecedarului: „Să învățați, să vă păziți sănătatea, să respectați cele sfinte, să vă iubiți némul și

[1] Despre o altă carte a lui D. Jianu cf. N. Iorga: *Cu ce se ocupă un școlar la 1830*, în *Revista generală a învățămîntului*, anul XI (1916), nr. 5—6.

Patria, să vă iubiţi unul pe altul şi să nu credeţi nimicurile. Aceasta doreşte Mentor dela tineri Rumâni".

Abecedarul lui Jianu a apărut la 1836, în trei fascicule deosebite — pentru fiecare „trimestru" cîte o fascicolă (I, pp. 1—46; II, pp. 47—74; III, pp.75—113).

Dacă vom compara abecedarul de la Braşov cu cel al lui Jianu, constatăm că el e luat aproape întreg după acesta. Şi anume: primele zece părţi ale cap. I sînt absolut identice (pp. 3—6 a celui din Braşov), p. 13 = 20, 14 şi 15 = 21—22, 25 aproape identic cu 33—34. § 2 (pag. 15) aproape identic cu § 2 (pag. 28). La Jianu urmează, după semnele de punctuaţie din acest §, paragraful 3, cu numere înşirate unul după altul, cu cifre şi cu cuvinte, de la 1—100, ceea ce în Abecedarul de la Braşov nu e. § 4 cuprinde „Tabla înmulţirii", care în Abecedarul de la Braşov e tocmai la sfîrşit (pag. 72) sub titlul „Tabela înmulţirii".

Cap. II de la Braşov nu ştim de unde e luat.

Cap. III, identic cu cap. II de la Jianu.

Cap. IV, identic cu cap. III de la Jianu, cu deosebirea numai că la acesta sfaturile despre curăţenie şi sănătate le dă tot bătrânul din cap. II, iar în Abecedarul de la Braşov şi le dau cititorii (copiii) înşişi.

Cap. V, identic cu cap. IV de la Jianu, cu aceeaşi observaţie ca mai sus, precum şi cu aceea că la pag. 9 (Sf. Cuminecătură) la Jianu e şi o icoană care reprezintă prefacerea vinului şi a pîinii de la cuminecătură în trupul şi sîngele Domnului (pag. 73).

Cap. VI. Primele 15 rugăciuni şi irmoase, identice cu cele din cap. V la Jianu (acesta are şi două icoane religioase). Sub pag. 16, Jianu dă tablele legii şi cu aceasta termină cap. V. Abecedarul la de Braşov urmează mai departe pînă la pag. 33.

După acest capitol, Abecedarul de la Braşov lasă afară din Mentorul lui Jianu un capitol întreg, *Pentru Patrie* (88—95), în care se vorbeşte cu căldură despre vechea Dacie şi despre întreg poporul român, în sens răspicat românesc.

Cap. VII e după cap. VII şi VIII de la Jianu, cu oarecare deosebiri. Şi anume, e lăsată la o parte înşirarea sărbătorilor de la Jianu, păscălia, apoi despre ciumă şi despre stafie. Poezii la Jianu nu găsim. Abecedarul de la Braşov a luat dintr-alt loc „Cântarea dimineţii" (de Eliade-Rădulescu), poate că din Abecedarul românesc tipărit în ortografia sfintei episcopii din Buzău la 1839, pp. 21—25. (În ed. I de la 1835 a acestui abecedar poezia nu se găseşte).

Sfaturile şi povestirile din acest abecedar sînt atît de frumoase, de sincere, de convingătoare şi de specific româneşti în acelaşi timp, încît cu greu li s-ar găsi pereche în întreaga noastră literatură didactică. Ele ar trebui reeditate, parte în cărţile de şcoală actuale, parte în revistele pentru copii, care sînt atît de searbede şi cuprind un material de lectură adeseori silit şi nenatural [64].

Iată cîteva exemple din acest abecedar:

> „Folosul din sărbători puţine. **Un om sărac de va lucra într'o zi câştigă un leu, iar un milion de Români de vor lucra la alţii sau la casele lor câştigă un milion de lei.**
>
> **Un milion de Români, de nu vor lucra 150 zile într'un an, păgubesc 150 milioane de lei, aşa dară iată sărăcia noastră".**

Alta despre *Fermecătoare:*

„Fermecătoarele, vrăjitoarele şi ghicitoarele, când ar şti să ghicească, ar ghici unde sânt bani îngropaţi şi i-ar scoate, iar n'ar ghici pe două trei parale proştilor. Se vede dar că nu ştiu nimic şi e numai o înşelăciune, şi că dracul lor nu le ajută nimic."

Pe alocuri, se simte influenţa lui Gr. Pleşoianu şi a epocii aceleia de avînt pentru regenerarea culturii şi naţiunii româneşti. Iată, de ex., un pasaj, care ne reaminteşte pe Pleşoianu:

„Să învăţăm, căci învăţătura înalţă pe oameni şi neamul, ş'un ném atuncĭ e mai fericit, cînd are oameni mulţi învăţaţi şi înfrăţiţi. Amândoao acestea fraţilor izvorăsc din şcoale, adecă şi învăţătura şi frăţia, de aceia omul cel înţelept şi bine învăţat totdeauna cinsteşte biserica şi ajută şcoala pe care este întemeiată biserica şi din care es povăţuitoriĭ ceĭ bunĭ aĭ bisericiĭ şi cine ajută o şcoală nu miluește un sărac, ci tae sărăcia la mulţĭ sărmani şi nenorociţiĭ copiĭ, cariĭ cu vreme vor fi folositori lor şi némului lor. Noĭ aşa dară prunci până ne vom mări ca să putem ajuta şcoalele, să ajutăm şi să învăţăm pe copiĭ ceĭ săracĭ, iar mărindu-ne să apărăm şi să ajutăm învăţătura care este singură nădejdé săracilor, şi înălţaré neamului".

Astfel de cuvinte anevoie ar mai găsi cineva în cărţile de şcoală de mai tîrziu din Transilvania şi chiar din România. Doar *mitropolitul* S i l v e s t r u M o r a r i u-A n d r i e v i c i [65] din Bucovina a mai depus în admirabilele cărticele de şcoală ale lui un astfel de suflet plin de iubire pentru ce e adevărat, bun şi frumos.

Cine va fi retipărit şi, în parte, prelucrat, la Braşov, Abecedarul lui Jianu, aceasta nu o putem preciza deocamdată. Ceea ce putem spune însă e că apariţia acestui abecedar tocmai la Braşov nu ne miră deloc. Şcoala românească de acolo, la care pe la 1837 servea şi G. B a r i ţ i u [66], era într-o frumoasă înflorire, iar Braşovul însuşi, prin *Foaie pentru minte, inimă şi literatură* [67] şi prin *Gazeta de Transilvania* [68], care apăreau acolo, era un centru cultural general românesc din cele mai puternice.

III

La 1812, s-a înfiinţat în Arad o preparandie românească (şcoală normală), care a avut, de la început, norocul să numere printre profesorii săi pe cîţiva dintre cei mai luminaţi şi mai de inimă oameni de la începutul secolului al XIX-lea. E foarte caracteristic că nici unul dintre luminaţii profesori ai acestei şcoli nu s-a ocupat cu întocmirea de cărţi şcolare în sensul propriu al cuvîntului. Nici unul din ei n-a lucrat vreo bucoavnă, vreun abecedar sau vreo carte de citire, ci toţi se îndeletniceau numai cu scrieri cu cuprins mai înalt [69]. În şcolile din părţile Aradului, s-au întrebuinţat, pînă tîrziu de tot, aproape numai cărţile de şcoală de la tipografia din Buda.

Abia după 1848, întîlnim la un profesor din Arad preocuparea de a publica un abecedar, dar gîndul nu i s-a realizat. Abecedarul a rămas în manuscris [1].

Dăm în cele următoare descrierea acestui abecedar. El era intitulat: *A.B.C.Dariu séu Literariu românesc cu slove cirilice şi literele latine întocmit de M. Dor Atanasie Şandor. Prof. în Regia Preparandia română din Arad* în 15 Apriliu 1850 c.v. (64 pag.)

[1] Mss. Academiei Române, nr. 1021.

Textul paralel, pe o pagină cu chirilice, pe alta cu litere latine. La pag. 2, sînt înșirate: „Slovele cirile reduse, adică: împuținate pentru români, cu forma lor". Pe cinci coloane paralele sînt date literele:

tipărite mai bătrâne,	tipărite mai noue,	manuscrise de comun uzuàte,	ciocăiești manuscrise,	pronunțăciunea lor.

Numărul slovelor e redus la 28. Ele nu se mai pronunță az, buche, ci a be, ghe etc. „Celelalte slove pentru români de prisos, și numai în cărțile bisericești aflânde" se dau abia la sfîrșitul abecedarului. Pe pag. 3 „Literele latine pentru români".

De la pp. 4—11 silabisiri, ca în bucoavnă: ba, be, bi, bo, bu etc. La pag. 11 încep cuvintele cu ințeles: dorŭ, sarŭ, bradŭ etc. La pag. 22, încep scurte propoziții, între care și următoarele: „poporul român nu locuesce numai în tĭera noastră; în tempul nostru glorios stăpânesce împăratul Austriei Francisc Iosif I; popoarĕle din împărăția Austriei sûnt număroasĕ" etc.

Pp. 24 și următoarele conțin sfaturi către copii cum să se poarte față de oameni și față de Dumnezeu, cuprinzînd și părți de „intuiție" (despre simțuri etc.). De la pag. 28 înainte, se arată ce face școlarul bun acasă și în școală, pînă la pag. 63. Partea aceasta e prelucrată după Bucoavna lui *M. Fulea (1815)*, respectiv după originalul german al ei, cu deosebirea că autorul consideră în ea referințele de viață ale poporului nostru, lăsînd la o parte tot ce e străin din cuprinsul bucoavnei nemțești. Pag. 64 conține numerele arabe, romane și chirilice, pînă la 10 000.

După cum vedem, Abecedarul lui Șandor de la Arad, chiar dacă ar fi apărut, n-ar fi însemnat un progres deosebit. El nu e cu mult mai bun decît bucoavna apărută cu 35 de ani înainte, la Sibiu. Cu abecedarul de la Brașov, el nici nu se poate compara.

A trebuit să mai treacă alți 33 de ani, pînă să apară, la Arad, un abecedar pentru trebuința școlilor din părțile acelea.

IV

Începutul făcut la Brașov avu ca urmare două abecedare apărute deodată, în același an, la Sibiu, în 1851. Unul din acestea s-a tipărit în tipografia episcopească a lui Șaguna (92 pag.), iar celălalt (88 + XVI pag.) în tipografia lui Gheorghe de Closius. Primul era tipărit cu slove civile și chirilice și cu litere romane; peste un an (1852) el ieșea într-o nouă ediție, de astă dată „cu aprobarea înaltului Ministeriu". Ultimul era tipărit „cu slove chirilice și litere romane" și a apărut peste alți șase ani (1857), la Viena, sub titlul: *Abecedariu pentru școalele elementare românești de legea gr.-unită din Ungaria și Bănat* (109 pag.). („În c.r. ediciune de cărți scolastice. Costă, legat în pînză, 10 cr. noi. S-au tipărit la A. Grund".)

Cel dintîi era intitulat: *Abecedar pentru folosul școalelor de legea greco-răsăriteană* [1] (nelegat cu 8 și legat cu 12 cr. arg.). În tipografia episcopească la an. Domnului 1851 [2]. *

[1] Moment nou, caracteristic și, în parte, regretabil.

[2] Autorul e Sava Popovici (Barcianu), paroh în Rășinari (cf. N. Popeac, *Arhiepiscopul A. Șaguna*, p. 325).

* A se vedea și pp. 259—260 din „Adaos" (O.P.)

ADAOS

cuprinzînd completările noastre la textul primei ediţii a acestei cărţi apărute în 1916, care fără să aducă modificări esenţiale, reprezintă o contribuţie nouă într-un domeniu prea puţin cercetat al culturii noastre.

Ad Cap. I, pag. 32.

Primele două bucoavne tipărite pe pămîntul locuit de români au fost în limbi străine. Prima, apărută în 1651, la Rîmnic, în limba grecească, a doua, între anii 1663 și 1669, la mănăstirea Peri, în Maramureș, în limba slavonă.

Prima bucoavnă în limba română a apărut la Bălgrad (Alba-Iulia) în anul 1699.

Ad Cap. I, pag. 32 și urm.

Prima Bucoavnă românească (Bălgrad, 1699) vine de la Bucureștii lui Constantin Brîncoveanu.

La 1916, eu, pribeag la București, nu cunoașteam originalul primei bucoavne românești de la 1699, care se găsea într-un singur exemplar, la Cluj. Toate informațiile date atunci au fost luate după descrierea publicată de Grigorie Silași în revista *Transilvania* din Sibiu. Informațiile lui Silași erau insuficiente pentru a putea trage din ele concluziile necesare pentru aprecierea justă a importantului eveniment, nu numai din punct de vedere pedagogic, ci și cultural, religios și politic, după cum se va arăta mai jos.

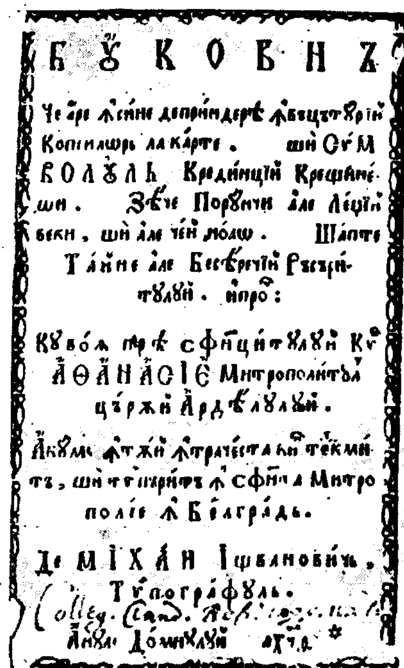
Dăm aici, deocamdată, titlul exact al bucoavnei, apoi fotocopia foii de titlu care o însoțește.* Iată titlul:

BUCÓVNA Ce are însine deprinderea învățăturii Copiilor la carte, și SYM'VOLULU Credinții Creștinești. Zéce Porunci ale Legii vechi, și ale cei noao. Șapte Taine ale Besércii Răsăritului. Iproci. Cu voia pré sfințitului Kyr ATHANASIE Mitropolitulu țărâi Ardélului. Acum întăi întracesta chip tocmită, și typărită în sfînta Mitropolie în Belgradu De MIHAI Iștvanovici Typografulu. Anul Domnului 1699.

Fapt care poate părea curios e că bucoavna nu dă ca „Simbol al credinței creștinești" cunoscutul simbol niceo-constantinopolitan, ci simbolul Sf. Atanasie, arhiepiscopul Alexandriei, socotit de teologii ortodocși ca reprezentînd concepția catolică apuseană. Un amănunt interesant, care trebuie relevat, este că titlul acestui simbol este dat în limba slavonă.

---

* Ediția de față, pag. 248(O.P.).

БУКОВНЪ

Че аре ѫсине деприндерѣ ѫвѣцътурій копиилѡрь ла карте. шй сꙋмволꙋлъ крединцій крещинещй. Зѣче порꙋнчи але легій векй, шй але чей ноаѡ. Шапте тайне але Бесѣречій Рѣсърйтꙋлꙋй. ш.про:

Кꙋ воа прѣ сфинцитꙋлꙋй кѵр Аѳанасіе Митрополитꙋл цѣрѫй Ардѣлꙋлꙋй.

Акꙋм ѫтѫй ѫтрачестаꙗ тѣкмит, шй типърит ѫ сфнта Митрополіе ѫ Бѣлград.

Де Міхаил Іѡанович. Тѷпографꙋль.

Анꙋл Домнꙋлꙋй ахчѳ

Bucoavna de la Bălgrad, 1699

Ne oprim asupra acestui fapt, de o importanță mult mai mare decît se crede de obicei, pentru a face declarația categorică în sensul că simbolul atanasian nu este catolic apusean, ci este, ca și cel niceo-constantinopolitan, general-creștin. Este adevărat că anumiți teologi români și ruși declară, tot atît de categoric, că biserica ortodoxă a refuzat totdeauna și continuă să refuze pînă-n ziua de azi recunoașterea acestuia din partea bisericii ortodoxe. Dar afirmația aceasta se bazează pe o regretabilă și profundă greșeală și confuzie, care se datoresc lipsei, pînă-n ziua de astăzi, a unei istorii critice serioase a teologiei românești. E un fapt dovedit prin zeci și zeci de documente, care atestă că simbolul atanasian este considerat, nu numai în aproape toate bucoavnele apărute după anul 1699, ci și în alte cărți bisericești, române și ruse, cum sînt diferite ediții ale Psaltirii, ca ortodox; mai mult chiar, amintitul simbol este invocat ca izvor principal de clasica „Mărturisire ortodoxă" a lui Petru Movilă. Nu putem dezvolta aici mai pe larg acest subiect, dar ținem să comunicăm celor interesați că scriitorul paginilor prezente s-a îndeletnicit, în ultimul sfert de veac* și cu elaborarea unei Istorii a teologiei românești (nu confesional-ortodoxe, ci general creștine românești). În acea Istorie, capitolului „Simbolurile de credință în teologia românească" i s-a dat o vastă întindere, punîndu-se definitiv capăt multor confuzii, care prejudiciază nu numai Dogmatica, ca atare, ci și înalte interese internaționale de mare actualitate. [...]

Aceste două documente, care n-au fost analizate de nimeni pînă acum, ne obligă să ne oprim mai de aproape asupra semnificației lor.

Observăm mai înainte de orice, ilustrația a doua care prezintă pe împăratul creștin

* Autorul se referă aici la perioada 1945—1970 (notă O. P.).

Constantin cel Mare și pe mama sa Elena, chip identic cu acela de deasupra intrării în catedrala mitropoliei, respectiv patriarhiei din București, ctitorie a voievodului muntean Constantin Brîncoveanu, „înălțatul biruitor a toată Ungrovlahia și adevărat al Sfintei Mitropolii din Ardeal patronuș". Această ilustrație, coroborată cu indicația din foaia de titlu că Bucoavna a fost „întracest chip tocmită", — adică, după limbajul curent de astăzi, „redactată", de tipograful lui Constantin Brîncoveanu, Mihai Iștvanovici, constituie o dovadă sigură că Bucoavna a fost adusă, gata, sau cel puțin schițată, de la București. Ea mai dovedește că mitropolitul Atanasie, abia întors de la București, unde a fost hirotonit după cel mai strict tipic pravoslavnic, adică „ortodox", s-a grăbit să tipărească această bucoavnă, chiar printr-un tipograf adus de el de la București, prea luminatului și înălțatului biruitor a toată Ungrovlahia, cu care se declara pe față solidar, în ciuda stăruitoarelor opintiri ale iezuiților, care îl pîndeau din toate părțile.

Documentele acestea anulează total afirmațiile unor istorici literari români mai vechi, care susțineau că Bucoavna ar fi o consecință a Unirii cu Roma, respectiv cu Viena. În adevăr, Aron Densușianu, în a sa *Istorie a literaturii române* (Iași, 1885, pag. 95) zice: „Se vede că îndată după proclamarea Unirii, mitropolitul Atanasie a început a se îngriji de școale, căci a dat un Abecedar sau Bucoavnă, cea dintîi cunoscută pînă astăzi".

Cu 20 de ani mai tîrziu, N. Iorga, susține și el, în a sa *Istorie a literaturii religioase* (București, 1904, pag. 211), că „Trebuie să fi avut Bucoavna menirea de a străcura în mintea copiiilor dogma cea nouă, cu toate că ea pomenea chiar în titlu « tainele bisericii Răsăritului ».

Și tot N. Iorga susține, la 1926 — după ce eu, încă cu 10 ani mai înainte, înlăturasem orice posibilitate de legătură între Bucoavna de la 1699 și Unirea de la 1700 — în a sa *Istorie a literaturii românești* (vol. II, pag. 79), aceeași teză, de la 1904, fără a aduce vreo dovadă împotriva tezei susținute de mine. Cu doi ani mai tîrziu, în a sa *Istorie a învățămîntului*, Iorga scrie, printre altele, la pag 54, următoarele cuvinte, față de care fac anumite rezerve: „Fără nici un împrumut din Principate, școala ardeleană..." Iar la pag 89: „În același timp, școala apuseană nu se putea întruchipa în Principate, românii ardeleni o căpătau, dar tot prin acea biserică a Romei care cîrmuia pe iezuiții unguri ai lui Constantin vodă Mavrocordat". Și, în sfîrșit (pag. 90): „Unirea cu Roma trebuia să aibă consecințe în învățămîntul mult timp reținut pe treapta începuturilor" [242]. Drept continuare, Iorga adaugă în notă: „Avem întâile Bucoavne din Bălgrad, 1699, din Cluj (și în litere latine), 1744 și cea din 1777 (vezi: B i a n u - H o d o ș, o.c., II, pp. 79, 219)".

O notă interesantă încercă să aducă în discuție fostul profesor de istorie bisericească de la Institutul teologic din Sibiu, Ștefan Lupșa, prin următoarele cuvinte din studiul său, plin de contradicții, publicat în *Telegraful Român*, anul 1949, nr. 28-30: „Că în Ardeal apare mai întîi bucoavna românească e și meritul neamurilor conlocuitoare, mai progresiste în acest domeniu (al școlii în limba poporului), și al slăbirii mai devreme aici a slavonismului. Bucoavna de la 1699 a fost de folos și pentru luminarea poporului și pentru înlăturarea limbii slavone din școală și din biserică".

Cele două bucoavne româneşti de la Cluj din anul 1744.

Spre deosebire de cele relatate în ed. din 1916, precizăm aici faptul că, în anul 1744, au apărut, la Cluj, *două* bucoavne româneşti, nu una singură. Acest fapt este deosebit de elocvent pentru lupta care s-a dezlănţuit în Transilvania pe urma aşa-zisei Uniri a poporului român din Transilvania cu Biserica romano-catolică, mai mult a Vienei decît a Romei. Este semnificativ faptul că de la apariţia Bucoavnei de la 1699 de la Bălgrad, prin care mitropolitul Atanasie, abia întors de la Bucureştii voievodului Constantin Brîncoveanu, a încercat să facă un pas mare în cultura naţională şi religioasă a poporului său cu ajutorul Bucoavnei amintite, timp de aproape jumătate de veac n-a mai apărut nici o nouă ediţie a acestei cărţi. Dovadă că procesul iniţial a fost oprit aproape total. După frămîntările îndelungate între tradiţionaliştii ortodocşi şi între novatorii catolici, dirijaţi de Ordinul iezuiţilor care îşi avea sediul la Cluj, la 1744 apar în capitala Ardealului, ai cărui principi erau calvini sau unitarieni, deodată, două bucoavne de pe poziţii diferite; una strict ortodoxă, pe bazele celei de la 1699, iar cealaltă în conformitate cu situaţia religioasă-politică creată de Unirea de la 1700*. Nici una din ele nu manifestă, în nici un chip, vreo tendinţă calvină, cum afirmase N. Iorga. Ediţia a doua e, din unele puncte de vedere, mai „progresistă" decît prima, prin faptul că introduce, alături de alfabetul chirilic, şi alfabetul latin. În acelaşi timp, această a doua ediţie dă, într-un mod cu totul excepţional, în loc de un singur simbol al credinţei creştineşti, cum obişnuiau toate popoarele, două simboluri, pe cel niceo-constantinopolitan şi pe cel atanasian. Explicaţia acestui fenonem curios şi cu totul caracteristic pentru felul de luptă al iezuiţilor este următoarea: iezuiţii urmăreau neapărat scopul de a face din bucoavnă şi un instrument pentru consolidarea Unirii, realizată de ei. În consecinţă, au căutat să introducă în simbolul credinţei şi oţioasa formulă apuseană a purcederii Duhului Sfînt şi „de la Fiul" (filioque). Intercalarea aceasta buclucaşă nu o puteau introduce în mod destul de dibaci în textul simbolului atanasian, ceea ce se putea realiza uşor în textul niceo-constantinopolitan, fără să bată prea mult la ochi. De remarcat faptul că simbolul niceo-constantinopolitan, dres de iezuiţi în chipul arătat, n-a fost acceptat de nici o bucoavnă apărută în cursul vremurilor la Blaj. Toate au păstrat textul original al simbolului niceo-constantinopolitan, cu purcederea Duhului Sfînt numai de la Tatăl, după cum n-au acceptat, decît foarte tîrziu şi sub influenţa Şcoalei Ardelene, nu a iezuiţilor, alfabetul latin. Mai relevăm şi faptul care nu e lipsit de anumită importanţă, că ambele ediţii de la 1744 au omis chipul lui Constantin şi Elena din Bucoavna de la 1699, înlocuindu-l cu icoana Maicii Domnului, care este, probabil cea de la Nicula („Icoana lacrimantă, făcătoare de minuni"), pe care voievodul Kornis (român de origine) a transportat-o de la biserica românească de la Nicula, la biserica iezuiţilor (mai tîrziu a piariştilor) din Cluj. Murise între timp voievodul muntean Constantin Brîncoveanu, asasinat de turci la Constantinopol — „patronuşul" bisericii ardelene — iar chipul lui nu mai putea apărea în nici o carte românească din Ardeal.

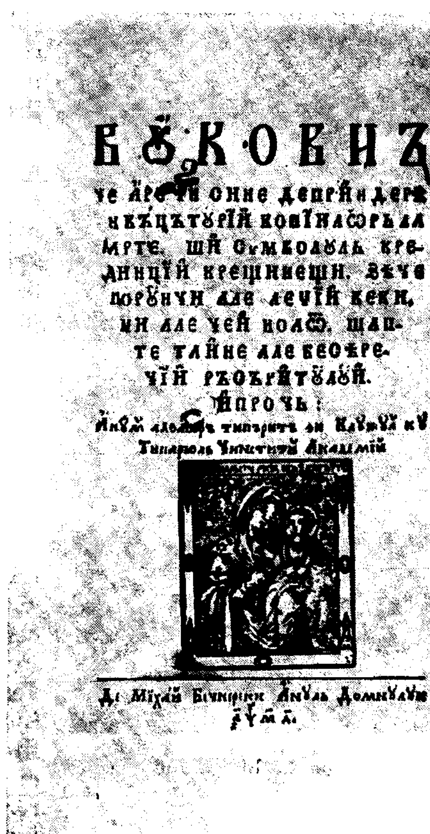
---

* *Manifestul pentru Unirea cu Roma* a fost semnat de 38 de protopopi la 7 octombrie 1698 (O. P.).

Dăm alăturat clişeul uneia din cele două bucoavne clujene de la 1744.

Ceea ce mai trebuie relevat în legătură cu cele două bucoavne de la Cluj este faptul că ele nu apar sub auspiciile autorităţii oficiale ale bisericii româneşti şi nici în vreo tipografie a bisericii române, care se zbătea în tot felul de convulsiuni primejdioase. Se ştie că, drept consecinţă a Unirii, mitropolitul Atanasie Anghel a fost degradat la rangul de episcop şi mutat de la Bălgrad la Făgăraş, iar succesorul lui a fost mutat la Blaj*, tipografia mitropolitană risipindu-se şi ea.

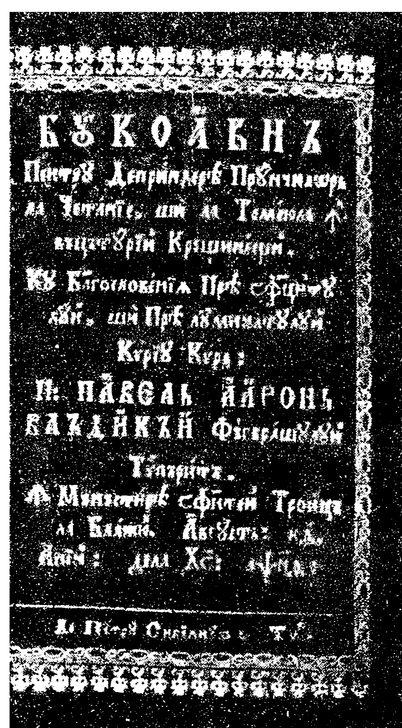
În legătură cu convulsiunile pomenite am aminti aici fapte privind alfabetul şi cu peripeţiile lui în cursul veacurilor. Dimitrie Cantemir susţine, în a sa *Descriere a Moldovei*, că pînă la Sinodul de la Florenţa (1439), românii s-ar fi servit de alfabetul latin. Anumite împrejurări, asupra cărora nu e locul să insistăm aici, au adus cu sine adoptarea alfabetului chirilic-slavon. Influenţe străine, calvine şi romano-catolice, din diferite centre ardelene ungureşti şi de la Roma, au încercat să reintroducă la români alfabetul latin, dar încercările n-au izbutit. Nu ne putem opri aici mai amănunţit asupra acestui capitol extrem de interesant şi pentru istorici, ca şi pentru sociologi şi teologi. Ne limităm, deocamdată, la constatarea că împrejurările istorice date au făcut ca un proces cultural atît de necesar ca acela de revenire a românilor la alfabetul latin, propriu geniului lor, a trebuit să întîrzie încă foarte mult timp, pînă să devină o realitate. Explicaţia nu poate fi găsită numai în faptul că iniţiativele respective au venit din partea ungurilor calvini şi catolici, în care românii ardeleni vedeau mai ales nişte uzurpatori

Bucoavna de la Cluj, 1744

---

* Mulţi preoţi, nerecunoscînd Unirea cu Roma, au ales un nou episcop ortodox, pe Ioan Ţârca. Atanasie fu afurist de către Teodosie, mitropolitul din Bucureşti şi de către Dosoftei patriarhul Ierusalimului, iar Constantin Vodă Brîncoveanu lăuda pe cei care păstraseră vechea credinţă. (O. P.).

Bucoavna de la Blaj, 1750

și exploatatori, ci și în faptul că elemente românești, ridicate, grație culturii teologice mai înalte, cîștigată în școlile catolice, s-au înstrăinat de popor. [...]

Este vrednic de remarcat faptul că în tot lungul interval de peste un secol și jumătate, cît a durat influența protestantă, mai întîi germană luterană, apoi maghiară calvină, n-a apărut nici o bucoavnă în limba română. Propaganda religioasă protestantă s-a exercitat prin diferite catehisme în limba română, dintre care unele tipărite cu litere latine.

Biserica greco-catolică română — singura admisă legal de autoritățile de stat — n-a reușit să publice, în timpul cît ea și-a avut reședința la Făgăraș, nici o bucoavnă.

Prima bucoavnă de la Blaj, 1750

După mutarea sediului principal de conducere de la Făgăraș la Blaj, noul episcop unit, Petru Paul Aaron a reușit să înființeze la Blaj vechea tipografie de la Bălgrad, care a tipărit, începînd cu anul 1750, o surprinzător de bogată literatură religioasă, nu numai în limba română, ci și în latină. Printre cărțile apărute la Blaj remarcăm și o frumoasă „Bucoavnă, cu blagoslovenia Prea Sfinției tului și Prea luminatului Kiriu Kir P. Pavel Aaron, Vlădicăi Făgărașului". Cartea este făcută „pentru Deșteptarea Pruncilor la Cetanie și la Temeiul învățăturii Creștinești". Trebuie remarcat că formula „Kiriu Kir", obișnuită în cărțile tipărite în vechile Principate, nu era întrebuințată în Transilvania și faptul că vlădica de la Blaj — indiferent de situația delicată de membru al clerului superior declarat „catolic" — se simțea una cu Biserica pravoslavnică a tuturor românilor.

Bucoavna aceasta n-a fost cunoscută pînă acum. Îi dăm aici foaia de titlu în fotocopie.

Ad Cap. II, pag. 41.

Bucoavna slavo-latină de la Cluj, din 1746

O apariție curioasă: Bucoavna slavo-latină din Cluj, 1746. A se vedea, Damian P. Bogdan, *Contribuții la Bibliografia românească pe anul 1938*, precum și Stripszky Hiador. Cum se vede,

cartea se adresează ortodocşilor din Ungaria, deci şi românilor; aceasta este justificarea prezenţei ei în Bibliografie.

Bucvarele laice de la Viena

Bucvarul laic, care începuse să apară în ediţii tot mai numeroase, mai întîi la Viena în 1771, apoi la Buda (1777, 1780, 1786), apoi aproape simultan şi la Blaj (1777, 1797) şi la Sibiu (1788, 1795, 1797, 1808), toate aveau un spirit moral laic, spre deosebire de bucoavna tradiţională religioasă, care-şi continuă tradiţia sa, începută la 1699, prelungindu-se pînă în 1870.

Prima Bucoavnă româno-maghiară, Viena

Bucoavnă româno-maghiară, necunoscută, o ediţie a Bucvarului românesc de la Viena, 1777 şi 1781; a Bucvarului româno-german de la Sibiu din 1783; a Bucvarului româno-germano-latino-maghiar de la Blaj din 1793 şi a Bucvarului germano-maghiar de la Bucureşti din 1847.

Bucăţile de lectură, pe pagina stîngă, în româneşte („oláhul"), pe cealaltă, în ungureşte. La sfîrşit, 12 pagini cu text în limba latină, sub titlul: *Sententiae morum pro exercitus lectionis.*

Exemplar necomplet, în biblioteca O. Ghibu. Lipsesc primele 16 pagini.

Bucvarul grecesc tradus în româneşte

Noua pedagogie — traducere românească sau Alfabetariul uşor ca să înveţe copii cei mici carte româno-slavică pentru folosul de obşte al Româno-Slavilor.

Autorul: „jude respectat între preoţi domnul domn Constantin Mante, moscopolitan, chartofilax şi protopop în Posnania Prusiei de miazăzi, Viena, 1776".

(Vezi N. Iorga, *Note polone*, în *An. Acad. Rom.*, Memoriile secţiei istorice, 1924, pag. 393.)

Ad Cap. IV, pag. 42 şi urm.

Bucvarul românesc de la Dubăsari, 1782

Bucvaru sau începere de învăţătură celorŭ ce vorŭ să înveţe carte cu slove slavoneşti, ci s-au tipăritŭ acum de Protoierei Mihailŭ Strelbiţchii întru însuşŭ a sa tipografie. Dubasari, 1792.

Bucvarul românesc de la Movilău, 1800

Bucoavna de la Dubăsari s-a retipărit, într-o a doua ediţie, la Movilău, în anul 1800.

Ambele bucoavne sînt o reeditare, cu puţine deosebiri, şi cu totul neesenţiale, a Bucvariului de la Iaşi, tipărit „cu porunca" *mitropolitului Iacov*, la 1755. Detalii cu privire la ele şi la editorul lor se găsesc în: O. Ghibu, *Prolegomena la o educaţie românească*, Bucureşti, 1941, pp. 412 — 415.

Ad Cap. VII, pag. 51 — 53

Bucoavna de la Blaj, 1777, de Petru Popovici, cu simbolul credinței în formă ortodoxă. Biblioteca Bruckenthal II.W.K. Nu cuprinde simbolul atanasian, ci numai pe cel nicean, cu textul de astăzi. Exemple: „Crez într-un...", „supt Pilat din Pont", „a cărui împărăție nu va fi sfîrșit"; „Carele din tatăl iase"; „este închinat și slăvit"; „una sfîntă, sobornicească și apostolicească biserică".

Bucoavnele de la Blaj păstrează, în general, tradiția ortodoxă, nu pe cea catolică.

Bucoavna de la Blaj, 1838

Bucoavna sau Abecedariu cu slove Iliricești și Latinești, pentru deprinderea pruncilor la cetire și altele. Cu binecuvîntarea Măriei sale Domn Ioan Lemeni, Episcopul Făgărașului s.c. Blaj 1838. Cu tiparul Seminarului, 32 pag.

Cuprinsul: Pag. 2. Rugăciunea Sfîntului Maxim înaintea citirii, cu următorul cuprins: „Doamne Ise Hse deschide-mi urechile și ochii inimei mele, ca să auz cuvintele tale și să înțeleg, și să fac voia ta. Nemernic sînt eu pre pămînt, nu ascunde de la mine poruncile tale. Descopere ochii miei, și voi socoti minunile din légé ta".

Pag. 3. Slovele cele mari, apoi slovele cele mici, apoi *literele latinești,* apoi slovele versuitoare și *vocale.*

De la pp. 4—14, diferite exerciții de citire, — pe pagina din stînga cu chirilice, în dreapta, latina. — Diftongi, cu „versuitoare" și „neversuitoare", „vocale cu consonante" ș.a.

De la pag. 14 înainte, diferite părți din liturghie: În numele Tatălui, Pentru rugăciunile, Mărire ție, Împărate ceresc, Sfinte Dumnezeule, Prea Sfîntă Treime, Tatăl nostru, Născătoare de Dumnezeu, Simbolul credinței, *(cu formula ortodoxă despre Duhul Sfînt „carele din Tatăl ese"* și „cu una sfîntă sobornicească și apostolească biserică").

Pp. 24—25: „Diece porunci aleluia Dumnedieu".

Pp. 26—27: „cinci porunci ale sântei Biserici", dintre care cea din urmă: „se plătesci diecinel'a, după orenduel'a santei Biserici".

Apoi: „Trei sfaturi ale Domnului Christos, sciepte taine, ale sîntei Beserici, Trei fapte bune ale grăirei de Dumnezeu, Patru fapte bune de obsce și mai ântie, șiepte daruri ale Duhului sântu, Doua sprediece roduri ale Duhului santu, opt fericiri, șiepte lucruri ale milosteniei, care se apropie de trup"...

Exemplarul din Biblioteca „Astra" din Sibiu nu este complet; el ajunge numai pînă la pag. 32. Nu știu cîte pagini lipsesc.

Bucoavna episcopului Lemeni continuă în noi ediții la Blaj.
Reținem ediția de la 1853.

Ad Cap. XXII, pag. 88 și urm.

În legătură cu „Povățuitorul tinerimii", atribuit lui Gheorghe Lazăr

În lucrarea noastră s-a dovedit, că această carte nu este făcută de Gheorghe Lazăr, ci este o lucrare a „fărlegărului" de la Buda, Zaharia Carcalechi. Întreaga istorie literară a acceptat concluziile noastre.

Dar iată că, după mai bine de jumătate de veac, ultimul istoric literar care s-a ocupat de Şcoala Ardeleană (Ed. Albatros 1970; vol. III, pp. 193 — 198)trece fără nici o explicaţie peste ceea ce a stabilit istoria şi critica literară de la 1916 încoace. Autorul, Florea Fugariu, nu încearcă să combată rezultatele cercetărilor din ultimele decenii şi prezintă chestiunea paternităţii operei în mod anacronic. Peste tot, Gheorghe Lazăr este prezentat în această lucrare în chip necorespunzător cu ceea ce cercetările mai noi au stabilit, în privinţa raporturilor sale cu Tudor Vladimirescu. A se vedea: S. Săveanu, *Enigmele Bucureştilor*, pp.90—99. Momente inedite din activitatea lui Gh. Lazăr, Bucureşti, 1973.

Bucoavna de la Blaj, 1853

Bucoavnă sau *ABECEDARIU* cu slove chirilicheşti şi *latinesci* pentru deprinderea pruncilor la cetire şi altele. Cu bine cuvîntarea Măriei Sale Domnului Domn Alexandru Şterca-Şuluţ, episcopul Făgăraşului şi a toată ţara Ardealului. Blaj, 1853. — Cu tiparul Seminarului.

Şi aici simbolul credinţei e în formă ortodoxă, cu „Duhul sfînt carele din Tatăl ese".

Bucoavnă sau Abecedar, cu slove chirilice şi litere latine, Blaj, 1853. Exemplar în Biblioteca mitropolitului Şaguna, Sibiu. Vezi catalogul acesteia, alcătuit la 1872—1873 de Ilarion Puşcariu (Probabil că este identică cu cea precedentă).

Ad. Cap. XXV, pp. 101 — 104

Bucoavna bilingvă ruso-românească de la Chişinău, 1815.

Reţinem din cuprinsul cărţii următoarele rînduri [...] „Învăţătura atîta este un odor de scump încît nu se poate nici cu un preţ a se cumpăra, dar nici a se vinde. Treapta învăţăturii este mai înaltă decît toate treptele ale altor dregătorii. Cei săraci se cuvine a învăţa învăţăturile pentru ca să se facă bogaţi iar cei bogaţi pentru ca să le aibă ca o podoabă.

Creşterea cea bună stă întru a se deprinde tînărul în obiceiuri cinstite şi lăudate. Faptele ceale bune fac viaţa fericită. La toate lucrurile tale trebuie să iai sfat de la cel ce să teme de Dumnezeu. Oamenii cei mai răi sînt aceiia carii nu vor să erte pre cei ce le-au grişit. Sfîrşit şi lui Dumnezeu laudă".

Exemplar unic în biblioteca Facultăţii de litere din Bucureşti, cumpărat cu 1000 lei de la un particular din Odobeşti. Cuprinde printre altele simbolul credinţei al Sf. Atanasie al Alexandriei. (A se vedea: Constantin Giurescu, *Bucoavnă basarabeană din 1815*, în Rev. istorică română, Bucureşti, 1931, fasc. 2.)

Bucherul moldovenesc de P. Braga. Chişinău, 1907. A se vedea: Paul Mihailovici, *Tipărituri româneşti în Basarabia de la 1812 pînă la 1918*, Bucureşti, 1941, Editura Academiei Române.

Bucoavna moldovenească, alcătuită de missionerul eparhial *arhimandritul Gurie.* Se dedică amicului mieu M.M.G., Chişinău, Tipografia Eparhială, 1909, 80 pag., preţul 25 copeici.

În realitate, cartea aceasta nu este o bucoavnă, în înţelesul bucoavnei tradiţionale cuprinzînd rugăciuni şi slujbe bisericeşti, ci este un abecedar modern. Ea nu se bazează pe religie, ci pe „Pedagoghie" şi pleacă de la textul unui abecedar rusesc, tradus în româneşte. Are la început o prefaţă în două limbi — ruseşte şi româneşte — pe care o lăsăm să urmeze în întregime, ca document pedagogic social al vremii.

„CĂTRE CITITORI (K CITATELEAM)

În lucrul învăţăturii de carte a norodului, pentru mai marea lui sporire, trebuie să fie învăţate cererile pedagoghiei. Cea mai de frunte lege pedagoghică este de a merge în lucrul învăţării cu încetul de la cele uşoare la cele grele, de la cele cunoscute la cele necunoscute. Neluarea în seamă a legei acesteia este vătămătoare pentru sporirea învăţăturii. Cînd legea aceasta nu se păzeşte, cînd în şcolile cu şcolari neruşi, încep a învăţa pe şcoleri a ceti şi scri de odată pe ruseşte. Şcolerul intrînd în şcoală cu asemenea aşezare a lucrului întîlneşte greutăţi la deprinderea iscusinţei cetirei, care sînt deprisos, şi anume; pentru dînsul necunoscut este buchia ei şi sunetul ei, necunoscut este şi chipul împreunărei sunetilor în sloguri şi, cei mai de frunte, lui necunoscut îi este chiar şi singur cuvîntul, care îl alcătuieşte. Şcolerul lucrează toată vremea în lumea necunoscută. El este lipsit de acea simţire de bucurie, care o are lucrătorul, cînd el, după oareşicare ostineală, ajunge la un sfîrşit cunoscut, mulţumită căruia în inima lui creşte şi se păstrează dragoste către lucru. Ca să scape şcoleru de urît, de care se întovărăşeşte la cetire pe cuvinte ruseşti în şcolile cu învăţăcei-moldoveni, noi am aflat de nevoie şi unit cu legile pedagoghiei, să alcătuim cartea care se pune înainte, pentru învăţarea la cetire şi scrisoare rusască pe cuvinte moldoveneşti. La învăţarea cetire a buchelor ruseşti şi slovineşti pe cuvinte moldoveneşti cunoscute şcolerilor, se va păstra în elevi dragostea vie spre lucru, şi deprinderea iscusinţei de a ceti şi a scri se va face mai curînd. Şcoala va avea mare economie a vremei. Cartincurile puse în carte vor ajuta unora din moldoveni a deprinde sunetul buchelor şi cetirea însuşi de sine, fără ajutoriul învăţătoriului. După ce va deprinde iscusinţa cetirei a buchelor ruseşti şi sloveneşti, învăţătorul cu elevii trece la cetirea cărţei ruseşti a lui Grigoriev, avînd în al doilea parte a cărţei noastre perevodul ei românesc.

Dorinţa de a ajuta norodului moldovenesc din Besarabia, fiul căreia am cinstea să fiu, a deprinde mai răpede ştiinţa de carte, a fost singurul motiv spre alcătuirea cărţei, care vi se pune înainte. Dumnezeu să ajute! ARHIMANDRITUL GURIE".

Cartea e tipărită frumos, pe hîrtie velină, întrebuinţînd, în mod inegal, cînd alfabetul rusesc, cînd pe cel chirilic. Pe ultima pagină a copertei se află următoarea înştiinţare: „A aceluiaşi autor se află de vînzare Cartea de Învăţătură — Despre Legea lui Dumnezeu, care cuprinde: 1) Lămurirea rugăciunilor, 2) Istoria sfîntă a Vechiului şi Noului Testament, 3) Katehizisul în scurt şi 4) Tălmăcirea slujbelor Dumnezeeşti. Cartea are 308 feţe (pagine) şi costă 78 copeici, una".

Cartea este bogat ilustrată. P. Mihailovici nu aminteşte această carte. De remarcat faptul că bucoavna cuprinde, pe lîngă partea pur didactică de învăţare a scrisului rusesc, încă o pagină bilingvă, întitulată „Despre

rostirea buchelor românești", precum și „Partea a doua", cuprinzînd piese de lectură și, mergînd pînă la pagina 80, terminată cu poezia *„Rosia — patria mea"*.

A doua bucoavnă moldovenească, Chișinău, 1909

Bucoavna moldovenească, alcătuită de missionerul eparhial Arhimandritul Gurie, Tipografia eparhială, 1909. Are 160 pagini, plus XII pagini în limba rusă: „Scurte noțiuni de gramatică moldovenească". În realitate, este a doua ediție a cărții de sub numărul anterior, cu 172 pagini în loc de 80. Nici această ediție nu este amintită de P. Mihailovici. De remarcat faptul că această bucoavnă, radical prelucrată, „cu ajutorul mai multor iubitori de luminarea norodului", în spirit românesc, sub titlul *Abecedar moldovenesc*, cu litere latine, împreună cu prima ediție menționată mai sus, a apărut, la 1909, în 1000—1500 exemplare. A se vedea: I. Simionescu, *„Abecedarul moldovenesc"*, în *„Calendarul Regina Maria"*, Iași, 1918.

Manuscrisul original al autorului, dimpreună cu contribuțiile esențiale ale colaboratorilor acestuia, ascunși sub cuvintele „cu ajutorul mai multor iubitori de luminarea norodului", se găsesc în arhiva O. Ghibu.

În afară de bucoavnele amintite pînă aici, toate tipărite, printre care cîteva nedatate, se mai cunosc cîteva bucoavne în manuscris, păstrate în Biblioteca Academiei R.S.R. A se vedea mss. nr. 280, 221, acesta din urmă grecesc, despre care N. Iorga afirma (în *Ist. lit. rom.*, v. II, pp. 345—350), că ar fi de Naum Râmniceanu [243]. În legătură cu aceasta, reținem amănuntul cu privire la titlu: „Prima școală a începătorilor", precum și dedicația de pe pagina I, scrisă în grecește: „Iubitei patrii a Dacilor închină autorul". Dec. 1819.

Note mărunte despre alte bucoavne

Rîmnic, 1726. (În limba slavonă și română, 1749). În Biblioteca Patriarhiei Române.

Sibiu, 1803. În biblioteca „Astra"-Sibiu. Această bucoavnă a fost înfățișată și comentată de Daniela Poenaru (Bărbulescu) în „Completări și îndreptări la Bibliografia românească veche", Biserica ortodoxă română, LXXVIII, 1960, nr. 5, p. 551. Dăm aici titlul după originalul cu litere chirilice: *Bucoavnă pentru învățătura pruncilor, ce cuprinde întru sine rînduiala vecernii și a utrenii și a sfintelor liturghii. Cu priceasnele de preste săptămînă și la praznicele împărătești, grecește și românește și cele zeace porunci ale lui Dumnezău și alte învățături bisericești.* Sibiu, în tipografia lui Ioan Bart, 1803.

„Bucoavnă tradusă de pe slavonie", la 1771 (cf. *Biserica ortodoxă română*, an. XVIII).

Braşov, 1805. Această bucoavnă se pare că a apărut în două ediţii în acelaşi an, căci — în afară de cea arătată la pag. 83 a cărţii mele — se mai găseşte una, cu un titlu întrucîtva deosebit de cea semnalată acolo, şi anume: *Bucoavnă pentru învăţătura pruncilor de asă deprinde atît la cunoaşterea slovelor, la slovenire şi la cetanie, cît şi la rînduiala Vecerniei, Utreniei şi a Sfintei Liturghii.* Tipărită cu cheltuiala Dum. Kirius Constantin Boghici.

Braşov, 1808. Ediţia are 84 pag. Este tipărită „cu toată cheltuiala Dumnealor Fraţilor Constantin şi Ioan Boghici. În privileghiata Tipografie din Braşov. Prin Tipograful Fridrich Herfurt".

Viena, 1808. (cf. V. B o l c a, *Şcoala normală unită din Oradea*, 1934, pag. 31.) Cred că aceasta este cea româno-maghiară, descrisă de mine la locul său [244].

Rîmnic, 1814. (cf. D a n i e l a B r a t u, *Glasul Bisericii*, XVII, 1958, nr. 6—7, p. 562.) Exemplar în Biblioteca Patriarhiei Române.
Citată de I. Manliu, în *Curs de limbă şi literatură*, Bucureşti, 1881, pag. 83.

Iaşi, 1817. (cf. D a n i e l a B r a t u, *Glasul Bisericii*, XVII, 1958, nr. 6—7).

Sibiu, 1821. (Biblioteca Universităţii din Cluj.)

Sibiu, 1826 şi 1854 (Biblioteca Bruckenthal).

Neamţ, 1847. *Bucoavnă pentru învăţătura pruncilor de a se deprinde atît la cunoaşterea slovelor, la slovenire şi la cetire, cît şi la rînduiala vecerniei, utreniei şi a sfintei Liturghii, care s-au tipărit în S. M. Neamţul la anul 1847.* 72 foi, 144 pag. Dă şi „simvolul" adică mărturisirea a celui întru sfinţi Părintelui nostru Atanasie, Patriarhul Alexandriei, pp. 134—138. Cota I. 43652 la Bibl. Academiei R.S.R.

Braşov, 1847 (V. A. U r e c h e. *Istoria şcoalelor*, I, pag. 306).

Buzău. 1852. Un exemplar la Biblioteca Episcopiei de acolo. Faţă de manualele moderne ale episcopului Dionisie Romano [245], bucoavna se prezintă în condiţii inferioare.

Iaşi, 1861. (Biblioteca mănăstirii Sinaia.)

